

FARS EDEBİYATINDA MUSAMMAT

Mehmet ATALAY*

Öz: Klasik edebiyat bilgisine göre şiirin iki temel unsuru vardır. Bunlardan biri muhteva, diğeri de şekildir. Şiirler, bu iki unsur çerçevesinde varlık bulur. Muhteva, konuyu; şekil, başka bir deyişle nazım biçimi de şiirleri birtakım özellikleri bakımından birbirinden ayırır ve sınıflandırır. Kafiye düzeni ve nazım birimi, nazım biçimlerini belirler. Nazım biçimlerinden biri de musammattır. Musammat, aynı vezinde üç ve daha fazla mısralı değişik sayıdaki bendlerden oluşan nazım şekillerinin genel adıdır. Musammat nazım şekli ilk kez Arap edebiyatında ortaya çıkmış ve muvelled şâirleri tarafından tesmit adıyla anılmıştır. Musammat nazım şekli Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçmiş ve adı geçen edebiyatta oldukça rağbet görmüştür. Bu makalede adı geçen nazım şekli ayrıntılı bir şekilde ele alınacak, tarihsel süreç başta olmak üzere musammatin tanımı yapılarak örneklerle anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Musammat, Fars edebiyatı, Türk edebiyatı, nazım şekli.

MUSAMMAT IN PERSIAN LITERATURE

Abstract: Poetry has two basic elements in classic literature: one of them is the content, and the other one is the structure. Poems exist with these two elements. Content means subject, and structure classifies verses according to the some features. Qafiyah (rhyme) and unit of verse determine the verse. One unit of verses is musammat. Musammat consists of bends that has three or more line in the same rhythm. Musammat verse form first appeared in Arab literature and was known as ‘tesmit’ by the movallad poets. Musammat verse form penetrated Arab literature to Persian literature and became popular. In this article, musammat will be discussed intimately, and after making a definition of musammat, it will be explained in the terms of historical process with examples.

Keywords: Musammat, Persian literature, Turkish literature, verse form.

---

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (matalay0706@gmail.com)

Giriş

Edebiyat araştırmacıları, şiirin şekil ve muhtevadan oluştuğu hususunda hemfikirdir. Muhteva, şiirin konusunu, şekil de kafiye, redif ve nazım birimini oluşturur. Başka bir ifade ile muhteva, şiirin içyapısını, şekil de dış yapısını ihtiva eder. Şiirin dış yapısını belirleyen nazım şekillerinden biri de musammattır. Bilindiği gibi musammata nazım şekli ilk kez Birinci Abbasî asrında kafiye yapıları ile Arap edebiyatında kullanılmış¹, daha sonra Fars ve Türk edebiyatlarına geçerek bu iki edebiyatta benimsenen ve çok kullanılan bir nazım şekli olmuştur.

Musammata, *سمط* kökünden türetilmiştir. *سمط* “inciye ipe dizmek” musammata ise “ipe dizilmiş inci” anlamına gelir.²

Râdûyânî (ö. V-VI. h. yüzyıl), en eski belâgat kitabı olan *Tercümânü'l-belâğâ*'sında, musammata, “parçalara ayrılmış” anlamına geldiğini belirttiğinden sonra, ıstılah olarak “her beyti dört eşit parçaya bölünebilen, bunların ilk üçünün secili, sonuncusunun ise diğer beyitlerin son parçasıyla kafiye olduğu kaside” demek olduğunu belirterek, Kisâyî'nin (ö. 391/1001) şu beytini örnek olarak verir:

بیزارم از پیاله وز ارغوان و لاله
ما و خروش و ناله کنجی گرفته تنها³

Râdûyânî yukarıdaki tarifinden sonra, “musammata'nın kısımlarının bir beyitten fazla da olabileceğini belirtir ve Menûçihri'nin (ö. 432/1040) şu şiirini örnek olarak zikreder:

خیزید و خز آرید که هنگام خزان است
باد خُنک از جانبِ خوارزم و زان است
آن برگِ ززان بین که بر آن شاخِ ززان است
گویی به مثل پیرهنِ رنگِ ززان است
دهقان به تعجب سر انگشتِ گزان است
کاندر چمن و باغ، نه گل ماند و نه گلنار⁴

Reşîduddîn Vatvât (ö. 573/1177) *Hadâiku's-sihr*'inde musammata bir edebî sanat olarak kabul eder ve şöyle der: “Şâir, bir beyti dört kısma ayırır; bunların ilk üçünde seci yapar, dördüncüde ise kafiye yer verir. Buna müseccâ' şiir de denir.”⁵ Daha sonra Emîr Muizzî'nin (ö. 520/1126) şu şiirini örnek olarak verir:

¹ İbni Reşîk el-Kayravânî, *el-Umde fî mehâsini's-si'r ve âdâbihi ve nakdihi*, yay. M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, 1972, c. I, s. 180.

² Mansûr-ı Restgâr-ı Fesâî, *Envâ'-ı Şi'r-i Fârsî*, Şiraz, İntişârât-ı Nuvîd-i Şîrâz, 1372 hş., s. 496.

³ Muhammed b. Ömer Râdûyânî, *Tercümânü'l-belâğa*, yay. Ahmed Ateş, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1949, s. 104. Şiir için bk. Muhammed Emîn Riyâhî, *Kisâyî-i Mervezî Zindegi ve Endişe ve Şi'r-i Ū*, Tahran, İntişârât-ı İlmî, 1373 hş., s. 69.

⁴ Râdûyânî, a.g.e., s. 104-105. Şiir için bk. Menûçihri-i Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçihri-i Dâmgânî*, yay. Muhammed Debîrsiyâkî, Tahran, İntişârât-ı Zevvâr, 1390 hş., s. 153.

⁵ Reşîduddîn Vatvât, *Dîvân-ı Reşîduddîn Vatvât bâ-kitâb-ı Hadâiku's-sihr fî dakâyıkı's-si'r*, yay. Saîd Nefîsî, Tahran, Kitâbhâne-i Bârân, 1339 hş., s. 681-682.

ای ساریان منزل مکن، جز در دیار یار من
ریع از دلم پُرخون کنم، خاکِ دمن گلگون کنم
تا یک زمان زاری کنم، بر ریع و اطلال و دمن
اطلال را جیحون کنم، از آب چشمِ خویشتن
وز قَدِّ آن سرو سَهی، خالی همیبینم چمن
از روی یارِ خرگهی، ایوان همیبینم تھی
بر جای رطل و جامِ می، گوران نهادستند پی
بر جای چنگ و نای و نئی، آواز زاغ است و زغن⁶

Şems-i Kays-i Râzî ise (ö. VIII. h. yüzyıl), *el-Mu‘cem fi meâyiri eş‘âri’l-Acem*’inde tesmîât başlığı altında, musammatın aynı kafiyeli 5 mısradan sonra, şiirin temeli olan farklı kafiyeli bir mısra getirilerek oluşturulduğunu ve bu mısraların daha fazla da olabileceğini belirtir. Şems-i Kays musammat için yaptığı bu tarife ilâveten, Reşîduddîn Vatvât’ın tarifine uygun olarak, her mısramın seci yapılarak iki eşit parçaya bölünebildiği şiire de musammat dendiğini ifade eder.⁷

Musammatın bu türüne, *Musammat der Şi‘r-i Fârsî* adlı kitapta musammat-ı çahârpâre adı verilmektedir.⁸ Söz konusu eserde birkaç musammat-ı çahârpâre örneği de yer almaktadır.

İlk örnek Ebû Tayyib Mus‘abî’ye (h. IV. yüzyıl) aittir:

جهانا همانا فسوسى و بازى
چه ماه از نمودن، چه خور از شنودن
که بر کس نیایی و باکس نسازی
به گاهِ ربودن، چه شاهین و بازی
چه زهر از چشیدن، چه چنگ از شنیدن
چه باد از بریدن، چه الماس گازی⁹

Yine aynı eserde, dört kısma ayrılan bir beytin dördüncü kısmının tekrarlandığı musammatlara da musammat-ı tercî-i çahârpâre adı verildiği belirtilmektedir. Çahârpâre yerine bazen çahârhâne terimine de rastlanır.¹⁰ Çahârpâre için birkaç örnek verelim.

⁶ Reşîduddîn Vatvât, a.g.e., s. 682; Fesâî, a.g.e., s. 496. Şiir için bk. Muizzî, Kulliyât-ı Dîvân-ı Muizzî, yay. Nâsır-ı Heyyirî, Tahrân, Neşr-i Merzbân, 1362 hş., s. 545; Muhammed Bedruddîn-i Câcermî, Mûnisu’l-ahrâr fi dakâiki’l-eş‘âr, yay. Mîr Sâlih-i Tabîbî, Çâphâne-i Firdevsî, Tahrân, 1337 hş., c. I, s. فل

⁷ Şems-i Kays-i Râzî, *el-Mu‘cem fi meâyiri eş‘âri’l-Acem*, yay. Muderris Razavî, Tahrân, Kitâbfurûşî-i Tahrân, 1338 hş., s. 389-390.

⁸ A‘zemî Râd Gonbeddordî, *Musammat der Şi‘r-i Fârsî*, Tahrân, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1366 hş., s. 19.

⁹ Gonbeddordî, a.g.e., s. 19; Mehmet Atalay, *İran Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Gaznelilere Kadar*, İstanbul, Demavend Yayınları, 2014, s. 137-138. Diğer örnekler için bk. Gonbeddordî, a.g.e., s. 20-22.

¹⁰ Sultan Veled Bahâduddîn Muhammed Belhî, *Dîvân-ı Sultan Veled*, yay. Saîd Nefîsî, Tahrân, Kitâbfurûşî-i Rûdekî, 1338 hş., s. 533.

Senâyî (ö. 545/1150):

ای کوکبِ عالیذرح، وصلت حرام است و خرج
 ای رکن طاعت همچو حج، الصبر مفتاح الفرج
 تاکی بؤد رازم نخت، غم، خانه و صبرم برفت لقمان چنین در صبر گفتم، الصبر مفتاح الفرج
 تاکی کشم بیداد من، تاکی کنم فریاد من
 روزی بیام داد من، الصبر مفتاح الفرج¹¹

Sa'dî (ö. 691/1292):

ای سرو بالای سهی، کز صورت جان آگهی
 وز هر که در عالم بھی، ما نیز هم بد نیستیم
 گفتمی به رنگ من گلی، هرگز نبیند بلبل
 آری نکو گفتمی ولی، ما نیز هم بد نیستیم
 ای شاهد هر مجلسی، و آرام جان هر کسی
 گر دوستان داری بسی، ما نیز هم بد نیستیم
 گفتمی که چون من در زمی، دیگر نباشد آدمی
 ای جان لطف و مردمی، ما نیز هم بد نیستیم¹²

Mevlânâ Celâluddîn (ö. 672/1273):

وه چلبی ز دست تو، وز لب و چشم مست تو
 صد چو دلم شکست تو، وه چلبی ز دست تو
 روز ز هجر ناخوشم، شب همه شب در آتشم
 بار فراق میکشم، وه چلبی ز دست تو
 چند مرا فریفتی، وز بر من گریختی
 خون دلم بریختی، وه چلبی ز دست تو
 جور و جفا به ما کنی، با دگران وفا کنی
 اینهمه را چرا کنی، وه چلبی ز دست تو¹³

Sultân Veled'in (ö. 712/1312) divanında 23 tane çahârpâre (çahârhâne) vardır. Bunlardan biri:

چو تویی نوئین بینا، ملک بزرگ دانا
 ز تو میکنم تمنا، بکمز بزی انتما
 تو به عقل و عدل فردی، ز جهان کزی نوردی
 به تو ختم گشت مردی، بکمز بزی انتما
 چو فلک همه صفایی، چو ملک تو رهنمایی
 همه را تو درکشایی، بکمز بزی انتما
 سمغر آغا نوئینی، ز ازل شه گزینی
 همه را ز حق معینی، بکمز بزی انتما
 سخنت ز راه باشد، ز دم اله باشد
 ز خطر پناه باشد، بکمز بزی انتما
 چه به تن اگر مغولی، ز ره خرد مغولی
 تو عدو دیو و غولی، بکمز بزی انتما
 قطاق نیکنامی، که چو ماه در خرامی
 تو به نیکویی تمامی، بکمز بزی انتما

¹¹ Gonbeddordî, a.g.e., s. 22. Şiir için bk. Senâyî-i Gaznevî, Dîvân-ı Hakîm Senâyî-i Gaznevî, yay. Pervîz Bâbâyî, Tahran, Muessese-i İntişârât-ı Nigâh, 1375 hş., s. 577.

¹² Gonbeddordî, a.g.e., s. 23. Şiir için bk. Sa'dî-i Şîrâzî, Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell Sa'dî-i Şîrâzî, yay. Mezâhir-i Musaffâ, Tahran, İntişârât-ı Rovzene, 1383 hş., s. 532.

¹³ Gonbeddordî, a.g.e., s. 23-24.

عرب است همچو ماهی، که سپاه راست شاهی	مرسا ورا تباهی، بکمز بزی انتما
نوفی که جمله نوری، که حسن رشک حوری	همه را سر و سروری، بکمز بزی انتما
همه را ز عمر و احسان، بده ای خدا فراوان	به حق نبی و قرآن، بکمز بزی انتما
هله مطرب یگانه، به رباب زن کمانه	به غزل سرا ترانه، بکمز بزی انتما
بگذر ز نقش عالم، بنگر به جان آدم	چو یگانگی است این دم، بکمز بزی انتما
ولدت کند دعاها، ز درون جان ثناها	بودش در این وفاهای، بکمز بزی انتما ¹⁴

Ruknuddîn el-Kumî'den (ö. 686/1287) örnek:

دوش آن زمان کانیج همیکردند ساز انجمن	دست قضا این شمع زر برداشت زین سیمینلگن
این لعبتای خوشلقا، در جلوه با زیب و بها	همچون به بستان از صبا روی عروسای چمن
من فارغ از هر نیک و بد، حیران شده در کار خود	در وقت صبحی با خرد، راندم ز هر جنسی سخن
کای نایب روح الامین، وی خوش حریف یمنشین	نالانم و اندوهگین، درباب آخر کار من ¹⁵

Ferîduddîn el-Ahvel el-Esferâyini'den (ö. 663/1265'ten sonra) örnek:

بر کاخ مینو سر کشند از شاخ مینا یاسمن	در زیر شاخ یاسمن بر گل نگر گل یا سمن
اختر همیبارد سما، گوهر همیریزد هوا	عنبر همیبیزد صبا، بر چار سوی یاسمن
هاله ز ژاله پُر شده، ژاله در او گوهر شده	لاله عقیقی تر شده، کوه و کمر کان یمن
ابر از دهان در ریخته، وز گوش گل آویخته	لؤلوی شبنم بیخته، بر فرق خضرا و دمن ¹⁶

Abdulvâsi'-i Cebelî (ö. 555/1160) divanında musammat yerine "tesmî't" kelimesinin kullanıldığı görülür.¹⁷

Tesmî't'in lugat manası, "inciye ipliğe dizmek" olduğuna göre musammat "ipliğe dizilmiş inci" anlamındadır.¹⁸

Her bendin sonundaki mısraın ilk bend ile kafiyelendirildiği musammatlara müzdevic, bend sonlarında aynı mısraın tekrarlandığı musammatlara ise müte-kerrir denir.

¹⁴ Sultân Veled, a.g.e., s. 533.

¹⁵ Bedruddîn-i Câcermî, a.g.e., c. I, s. 1.

¹⁶ Bedruddîn-i Câcermî, a.g.e., c. I, s. 1.

¹⁷ Abdulvâsi'-i Cebelî, Dîvân-ı Abdulvâsi'-i Cebelî, yay. Zebîhullah Safâ, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1361 hş. s. 639.

¹⁸ Tâhirü'l-Mevlevî, Nazm ve Eşkâl-i Nazm, İstanbul 1329, c. II, s. 65.

Musammatların bendlerindeki mısra sayısı birbirine eşittir. Bu mısralar 3 ile 10 arasındadır. Musammatlar, bendlerdeki mısra sayısına göre müselles, murabba‘, muhammes, müseddes, müsebba‘, müsemmen, mütesa‘ ve muaşşer gibi adlar alır. Fars edebiyatında en çok muhammes ve müseddes kullanılmıştır.

Musammatlar bir şâir tarafından başka bir şâirin gazeline ait beytlere kendi mısraları eklemek suretiyle de yapılır. Eklenen bu mısralara zamîme adı verilir. Buna göre musammatlar tahmîs, tesdîs, tesbî‘, tesmîn, tetsî‘ gibi adlar alır. Bu tarz musammatlarda şâir, başka bir şâirin gazeliinden daha güzelini söyleyebildiğini ve kendi üstünlüğünü kanıtlamak gayesini güder.

Fars edebiyatında ilk musammatı Menûçihri’nin söylediği kabul edilir. Musammatlarda çeşitli konulara yer verilmiştir. Çoğu kez bahar tavsifinin işlendiği musammatlarda tevhid, naat, medhiye, mersiye, tegazzül, şikâyet, millî ve siyasî konular da görülmüştür.

Musammatlarda en çok kullanılan bahir ve vezinler şunlardır: Remel bahrinin Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün ve Feilâtün feilâtün feilâtün feilün vezinleri; Hezec bahrinin Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün, Mef’ûlü mefâilü mefâilü feülün ve Mef’ûlü mefâilün feülün vezinleri; Muzâri‘ bahrinin Mef’ûlü fâilâtü mefâilü fâilün vezni; Müctes bahrinin Mefâilün feilâtün mefâilün feilün vezni ve Münserih bahrinin Müfteilün fâilün müfteilün fâilün veznidir.

Bunları aşağıdaki bahir ve vezinler takip eder: Recez bahrinin Müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün vezni; Hezec bahrinin Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün ve Mefâilün mefâilün feülün vezinleri; Hafif bahrinin Fâilâtün mefâilün feilün vezni; Remel bahrinin Fâilâtün fâilâtün fâilün vezni ve Muzâri‘ bahrinin Mef’ûlü fâilâtün mef’ûlü fâilâtün vezni.

Musammatlarda daha az miktarda şu bahir ve vezinlere de rastlanır: Hezec bahrinin Mef’ûlü mefâilün mef’ûlü mefâilün ile Rubai vezinleri; Mütেকârîb bahrinin Feülün feülün feülün feül vezni; Serî‘ bahrinin Müfteilün müfteilün fâilün vezni; Recez bahrinin Müstef’ilün müstef’ilün vezni ve Remel bahrinin Feilâtün feilâtün feilün vezni.

Bilhassa türüne göre değişik uzunlukta musammatlar yazılmıştır. 2-3 bendlik musammatlar olduğu gibi, 137 bend uzunluğunda musammatlara da rastlanır. Senâyî’nin, aşağıda ilk 2 bendi verilen murabba‘ı 5 bendden oluşur:

1 ای کودکِ زیبا سلب، سیمینیر و بیجاده لب
سرمایه ناز و طرب، حوران ز رشکت در تعب

زلف و زُخت چون روز و شب، زان زلفکانِ بلعجب
افکنده در شور و شغب، جان و دلِ عشاق را

2 زیبا نگارِ نازنین، رخ چون گل و بر یاسمین
پاکیزه چون حور معین، پیرایه خلد برین

بادا بر املاقآفرین، کآید چو تو زان حور عین
فخر است بر ماچین و چین، از بهر تو املاق را¹⁹

Mîrzâde İşkî'nin (ö. 1923) 71 bend uzunluğundaki muhammesinin ilk 2 bendi:

1 ز مرگِ مریم، اینک سه روز بگذشته
سرِ مزارِ وی، آن پیرمرد سرگشته:
نشسته رخ به سر زانوان خود هشته
من از سیاحت بالای کوه برگشته

بر آن شدم که من آن پیر را دهم تسکین

2 خدات صبر دهد زین مصیبتِ عظمی:
حقیقاً که دلم سوخت، از برای شما
مگر به گوشِ شما هم رسیده قصّه ما!
شنیدهام گلِ عمرِ تو چیدهاند، خدا!

به خاکِ تیره سپارد جوانی گلچین!²⁰

Nevres-i Kadîm'in (ö. 1175/1762), Sa'dî'nin bir kasidesine yaptığı tahmîs de 50 bendden oluşmaktadır. Bu tahmîsin ilk 2 bendi:

1 زهی تصرفِ تصویر صورتِ تمکین
زهی تصّع و ایجاد و قدرتِ آیین
چگونه محو نباشد نگارخانهء چین
تبارک الله از آن نقشبند ماء معین

که نقش روی تو بستهست چشم و زلف و جبین

2 چو نور دیده به دیده نُهان و پیدایی
اگر به صورتِ مردم بگویمت شای
نگویم آنکه به این گونه و به آن سایی
چنان که در نظری در صفت نمایی

مَنْت چه وصف بگویم تو خود در آینه بین²¹

Musammat Türleri

Musammatlar, bendlerini oluşturan mısraların sayısına göre birkaç grup altında değerlendirilir. Buna göre:

1. Üç mısralı bendlerden oluşan musammatlar

a) Müselles

Her bendi üçer mısradan oluşur. Bendlerin üçüncü mısraları birbiriyle kafiyeli, yine bu bendlerin her biri diğer bendlerden farklı olarak kendi aralarında kafiyelidir. Fars şâirleri bu musammat türüne fazla itibar etmemiştir. Fahrüddîn-i

¹⁹ Senâ'î, a.g.e., s. 572-573.

²⁰ Mîrzâde İşkî, Kulliyât-ı Musavver-i Mîrzâde İşkî, yay. Alî Ekber Muşîr-i Selîmî, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1350 hş., s. 183.

²¹ Adem Karadere, "Nevres-i Kadîm'in Farsça Divânı", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, Metin kısmı, s. 25.

Irâkî (ö. 688/1289) ve Nâsır-ı Husrev'in (ö. 481/1088) divanlarında birer adet müselles bulunmaktadır.

Fahrüddîn-i Irâkî'nin müsellesinin ilk 2 bendi:

- 1 ای رنید قلندر کیش، می نوش ز کس مندیش   انگار همه کم بیش، زیرا که دل درویش
مرهم نهد بر ریش، از غایتِ حیرانی
- 2 در دیر شو و بنشین، با خوش پسری شیرین   شکر ز لبش میچین، تا چند ز کفر و دین؟
در زلف و رخ او بین، گبری و مسلمانی²²

Nâsır-ı Husrev'in müsellesinin ilk 2 bendi:

- 1 ای گنبدِ زنگارگون، ای پُرجنونِ پُرفنون   هم تو شریف و هم تو دون، هم گمره و هم رهنمون
دریای سبز سرنگون، پُرگوهرِ بی‌مُنْتها
- 2 انوار و ظلمت را مکان، بر جای و دایم تازنان   ای مادرِ نامهربان، هم سالخورده هم جوان
گویا ولیکن بیزبان، جویا ولیکن بی‌وفا²³

2. Dört mısralı bendlerden oluşan musammatlar

a) Murabba'

Dörder mısralık bendlerden oluşur. Mütেকerrir ve müzdevic olmak üzere iki türdür. Mütেকerrir murabba'larda, birinci bendin dördüncü mısralı, diğer bendin üçüncü mısralıdan sonra tekrarlanır. Müzdevic murabba'larda ise 2, 3 v.d. bendlerin dördüncü mısraları birinci bend ile kafiyelidir. Farsça murabba'ların büyük çoğunluğu müzdevicidir. Bunların içinde 4 adet mütেকerrir murabba' örneğine rastladık. Bunlar Hâcû (ö. 753/1352), Hâmidî (ö. 893/1488'den sonra), Karamanlı Aynî (ö. 897-900/1491-4) ve Ahmed Remzî Dede'ye aittir.

Hâcû'nun murabba'ının ilk 2 bendi:

- 1 چون اسیر است در آن زلفِ سمنسای دلم   چه کند گر نکند در شکتش جای دلم
بشد از دست من بیسر و بیپای دلم   دلم ای وای به دل و دلم ای وای دلم
- 2 آخر ای همنفسان یکنفس از یارِ منید   با من خسته بازید و ملامت مکنید
دلم از پرده برون میرود آخر بزیند   دلم ای وای به دل و دلم ای وای دلم²⁴

²² Fahrüddîn-i Irâkî, Kulliyât-ı Irâkî, yay. Saîd Nefîsî, Tahran, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâyi, 1338 hş., s. 108.

²³ Nâsır-ı Husrev, Dîvân-ı Nâsır-ı Husrev, yay. Mucebâ Minovî, Mehdi Muhakkık, Tahran, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1365 hş., s. 547-551; Nâsır-ı Husrev, Dîvân-ı Nâsır-ı Husrev, yay. Seyyid Hasen Takîzâde, Tahran, 1373 hş., s. 84-88.

²⁴ Hâcû-yi Kirmânî, Dîvân-ı Kâmil-i Hâcû-yi Kirmânî, yay. Saîd Kâniî, Tahran, 1374 hş., s. 346.

Hâmidî'nin murabba'ının ilk 2 bendi:

نسُتد از دستِ جفاکاریت از جای دلم	1 داشت چون سلسلهء زلفی تو بر پای دلم
دلم ای وای به دل وا دلم ای وای دلم	گر شود دور از آن یاسمنآرای دلم
گل و سرسبزی و آرایشِ مصرِ چمنید	2 ای عزیزان گر چو یوسف همه شکر و یمنید
دلم ای وای به دل وا دلم ای وای دلم ²⁵	این نوا راست کنید از دل اگر یارِ منید

Karamanlı Aynî'nin murabba'ının ilk 2 bendi:

قُلْ تَوَكَّلْتُ عَلَيْهِ لَأَتَّقِفْ	1 گر شود بر حال تو محنت مضاف
یا وَلِيِّيَ جَنِّي بِمَا أَخَافُ	این بگو اندر مخوف مر مضاف
تلخ و شیرین پیش و پس تا انتها	2 لطف و قهر است تحت فوق از ابتدا
یا وَلِيِّيَ جَنِّي بِمَا أَخَافُ ²⁶	آیمن و آیسر شده خوف و رجا

Ahmed Remzî Dede'nin (ö. 1944) murabba'ının ilk 2 bendi:

کبک و طاووس و پرستو تیهو	1 بلبل و قمری و لکلک بوبو
همه گویند دمامد هو هو	باز و گنجشک و خروس و کوکو
گوش کن ذکر کند مور و مگس	2 به حقیقت آگرت هست هوس
همه گویند دمامد هو هو ²⁷	روز و شب نالهء ناقوس و جرس

Fars edebiyatında murabba' türüne çok fazla rastlanmaz. Yapılan araştırma sonucunda bu türe ait 13 örnek tespit edilmiştir. Bunların üçer tanesi Abdolvâsi'-i Cebelî ve Senâyî-i Gaznevî'ye, iki tanesi Edîbulmemâlîk-i Ferâhânî'ye (ö. 1917), birer tanesi de Sa'dî, Evhadî (ö. 738/1338), Abdurrahmân-ı Câmî (ö. 898/1492), Âyetullâh Gurevî-i İsfahânî (ö. 1942) ve Ahmed Remzî Dede'ye (ö. 1944) aittir.

Abdolvâsi'-i Cebelî'nin murabba'ları müsecca' ve zükafiyeteyndir. Bu musammatlardan birinin ilk 2 bendi:

سمنبوی لالهفام، که تا من در این مقام	1 ایا ساقی المدام، مرا باده ده مدام
در این منزل ای غلام، امید قرار نیست	زنم یک نفس به کام، که کس را ز خاص و عام
که از هجرت احتمال، برون شد ز اعتدال	2 شرف بختشم از وصال، برون آرم از خیال

²⁵ Hâmidî, Külliyyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmidî, yay. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1949, s. 454.

²⁶ Karamanlı Aynî, Karamanlı Aynî ve Divânı, yay. Ahmet Mermer, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s. 95-97; Veyis Değirmençay, Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 162-164.

²⁷ Ahmet Remzî Dede, Ahmet Remzî Dede and His Persian Poems, yay. Mehmet Atalay, İstanbul, 2007, s. 31-32.

چه نازی به زلف و خال، برون کن ز سر خیال
که سرمایه جمال، چو گل پایدار نیست²⁸

Melikuşşuarâ Bahâr'ın (ö. 1951) müstezad murabba'ının ilk 2 bendi:

1 عیدِ نوروز است هر روزی به ما نوروز باد	شامِ ایران روز باد
پنجمین سالِ حیات ما به ما فیروز باد	روز ما بھروز باد
برقِ تیغِ ما جهانپرداز و دشمنسوز باد	جیش ما کیتتوز باد
سالِ استقلالِ ما را باد آغازِ بھار	با نسیم افتخار
2 یاد باد آن نو بھارِ رفته وان پژمده باغ	وآن خزانِ تیرچنگ
وآن همه محنت که بر بلبل رسید از جور زاغ	در ره ناموس و ننگ
وآن ز خونِ نوجوانان بر کراںِ باغ و راغ	لالههای رنگ رنگ
وآن ز قدِّ رادمردان در کنارِ جویبار	سروهای خاکسار ²⁹

Senâyî'nin 3 murabba'ı vardır. Bunlardan müsecca' ve zükâfiyeteyn olan birinci murabba'ın ilk 2 bendi:

1 ای کودکی زیبا سلب، سیمینیر و بیجادهلب	سرمایه ناز و طرب، حوران ز رشکت در تعب
زلف و رُخت چون روز و شب، زآن زلفکآن بولعجب	افکنده در شور و شغب، جان و دل عشاق را
2 زیبا نگارِ نازنین، رخ چون گل و بر یاسمین	پاکیزه چون حور معین، پیرایه خلدِ برین
بادا بر املاق آفرین، کآید چو تو زان حور عین	فخر است بر ماچین و چین، از بهر تو املاق را ³⁰

10 şâire ait 14 Farsça murabba' bulunmaktadır. Tevhid, medhiye, aşk, şarap, nevrüz gibi konuların işlendiği bu murabba' lardan üçer tanesini Senâyî-i Gaznevî ile Abdulvâsî'-i Cebelî, birer tanesini de Sa'dî-i Şîrâzî, Evhadî, Karamanlı Aynî, Abdurrahmân-ı Câmî, Edîbulmemâlik-i Ferâhânî, Âyetullâh Gurevî-i İsfahânî, Ahmed Remzî Dede ve Melikuşşuarâ Bahâr yazmıştır.

b) Terbî'

Bir şâirin gazelinin her beytinin önüne aynı vezin ve kafiyyede iki mısra eklenerek oluşturulur. İranlı şâirlerin şiirlerinde bu türün örneğine rastlanamamıştır. Ancak Türk şâirlerden Muallim Nâcî'nin (ö. 1893) Türkçe bir terbî'i ile Tâhirü'l-Mevlevî'nin (ö. 1951) Türkçe dört terbî'i vardır.³¹

²⁸ Abdulvâsî'-i Cebelî, a.g.e., s. 639-640.

²⁹ Melikuşşuarâ Bahâr, Divân-ı Bahâr, Tahran 1354 hş., s. 239-242; Melikuşşuarâ Bahâr, Divân-ı Eş'âr, Tahran, Muessese-i İntişârât-ı Nigâh, 1388 hş., s. 192-193. Bu manzumenin birkaç bendi için bk. Fesâî, a.g.e., s. 501-502.

³⁰ Senâyî, a.g.e., s. 572-573.

³¹ Bu terbî'ler için bk. Özgül, M. Kayahan, Muallim Naci Efendi, İstanbul, Kitabevi Yayınevi, 2016, s. 227; Muallim Naci, Edebiyat Terimleri İstılâhât-ı Edebiyye, haz. M. A. Yekta Saraç, Risale Basın Yayın Ltd., İstanbul 1996, s. 185; Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügati, yay. Kemal Edip Kürkçüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi,

c) Taştîr

Bir gazelin beyitlerinin mısraları arasına aynı vezinde ve anlam bütünlüğünü koruyacak şekilde üçer mısra ilâvesiyle yapılır. Tahmîs-i mutarrafa da denilen taştîrin Farsça örneklerini birkaç Türk şâirinde görüyoruz. Taştîrin tahmîs ve tesdîs için de sözkonusu olduğu iddia edilir. Buna göre, taştîr yoluyla elde edilen şiire, şekline göre terbî'-i mutarrafa, tahmîs-i mutarrafa ve tesdîs-i mutarrafa adı verilmektedir. Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951), bu iddianın doğru olmadığını; taştîrin yalnız terbî' için sözkonusu olduğunu, tahmîs sanılan şeye de tahmîs-i mutarrafa demek gerektiğini ileri sürer.³²

Türk şâir Ayntablı Aynî'nin (ö. 1252/1837) şiirleri içinde yer alan bir tahmîs-i mutarrafa, taştîr olarak kabul edilmiştir. Yine Türk şâirlerden Hâzık'ın (ö. 1177/1763) tahmîs diye yer verdiği bir tahmîs-i mutarrafa da taştîr olarak kabul edilmiştir. Bir diğer Türk şâir Lebîb Efendi'nin (ö. 1185/1771) de bir mutarrafa tahmîsi vardır.

Taştîrin son bendinde hem gazel şâirinin hem de onu musammata dönüştüren şâirin mahlası yer alır. İranlı şâirlerin divanlarında taştîre rastlayamadık. Yapılan araştırma sonucunda 4 Türk şâirin Farsça şiirleri içinde toplam olarak 7 adet taştîr olduğu tespit edilmiştir.

Türk şâirlerden Ahmed Remzî Dede'nin Farsça Divançe'sinde tazmîn adı altında 4 adet taştîr vardır. Bunlardan Hâfız'ın (ö. 791/1388) üç gazeline yaptığı taştîrlerin ilk 2 bendleri:

- 1 «ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما»   وی شما مبعوث و اعیان ما نگهبان شما
ملت مرحومه میخواهد که دایم میچکد   «آب روی خوبی از چاه زخندان شما»
- 2 «کی دهد دست این غرض یا رب که همدستان شویم»   لطف فکر و حسن جهد و مجد عرفان شما
ملک را آسایش از گفتار پُرشور است و بس   «خاطر مجموع ما زلف پریشان شما»³³

***

- 1 «زاهد ظاهرپرست از حال ما آگاه نیست»   التفات اهل دنیاگاه هست و گاه نیست
آن سبکغری که از معنی تهی پُر از غرض   «هرچه گوید در حق ما جای هیچ اکراه نیست»

1973, s. 164; Türk Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II Divan Şiiri, TDK yayınları, Ankara 2001, s. 335-336; Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türkçe ve Farsça Divanları, haz. Mehmet Atalay, Erzurum 2005, s. 148, 255-256, 496, 500; Birgören, H., "Terbî (terbî)", Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2006, c. VI, s. 96-97.

³² Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügati, s. 141.

³³ Ahmet Remzi Dede, a.g.e., s. 38-39. Hâfız'ın burada taştîr edilen gazeli için bk. Hâfız-ı Şîrâzî, Divân-ı Hâfız, yay. Rızâ Kâkâyi-i Dehkurdî, Tahran, İntişârât-ı Kaknus, 1380 hş. s. 95-96.

2 «در طریقت هرچه پیش سالک آید خیر اوست»
آن کدام حالت که از درویش ایوالله نیست
از پدر بش نیدم و پدرفتم اندر کودکی
«در طریق مستقیم ای دل کسی گمراه نیست»³⁴

***

1 «دل می‌رود ز دستم صاحب‌دلان خدا را»
حالا که چار سال است این جنگ و این بلا را
از فقر و فاقه عالم بی‌صبر و ناتوان شد
«دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا»
2 «کشتینشستگایم ای باد شرطه برخیز»
در ساحل سلامت انداز جان ما را
ناجنس و ناکسان را از بزم دور داریم
«شاید که باز بینیم آن یار آشنا را»³⁵

Türk şâir Ayntablı Aynî'nin bir taştîrinin ilk 2 bendi:

1 «به معمارِ غمت نو ساختم ویرانه خود را»
به عشقت شمعها افروختم کاشانه خود را
به فیضت آشنا کردم دل بیگانه خود را
زدم لبتیک جای نعره مستانه خود را
«به یادت کعبه کردم عاقبت بتخانه خود را»
2 «فرو ماند اطبای جهان از چاره دردم»
کشم تا آخرِ عمرم جفای یاره دردم
به آه و زار و گریه کودکِ گهواره دردم
به جا زنجیر در دار الشفا آواره دردم
«به دردی یافتم درمان دل دیوانه خود را»³⁶

Türk şâir Hâzık'ın taştîrinin ilk 2 bendi:

1 «گل زیور چمن شد و نرگس به در گریخت»
خورشید رونمود و به مغرب قمر گریخت
جیش ظلام شب ز قدوم سحر گریخت
انجم ز بیم تیغ شفق به اختر گریخت
«یک سرزهنه آمد و صد تاجور گریخت»
2 «در سینهام چو حال دل زار دیده‌اند»
آلام روی خویش به ناخن دریده‌اند
رخت از وجود سویی عدم برکشیده‌اند
از هیبت ملال درون چون رمیده‌اند
«غم سینه‌کوب و درد و الم پُرکدر گریخت»³⁷

Türk şâir Lebîb Efendi'nin mutarraf tahmîsinin ilk 2 bendi:

1 «گل زیور چمن شد و نرگس به در گریخت»
آری شه شکوفه چو آمد نفر گریخت
نی نی غلط شد این سختم بیخبر گریخت
تعبیر حق ز خاطر من از کدر گریخت
«یک دلقبوش آمد و صد تاجور گریخت»

³⁴ Ahmet Remzi Dede, a.g.e., s. 42-43. Hâfız'ın burada taştîr edilen gazeli için bk. Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 127-128.

³⁵ Ahmet Remzi Dede, a.g.e., s. 40-41. Hâfız'ın burada taştîr edilen gazeli için bk. Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 91-92.

³⁶ Fatma Yaşar Aksoy, "Ayıntablı Aynî Efendi, Divân, Hayatı-Eserleri-Türkçe Divân, Farsça Divânçe ve Sâkî-nâme (Tenkidli) Metni", Doktora tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 1997, s. 860.

³⁷ Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî, yay. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2001, c. I, s. 172-173 (696).

2 «در سینهم چو حال دل زار دیدهاند»
 انگشت را ز فرط تأسف گزیدهاند
 نازانِ حریم او که انبئی شنیدهاند
 آن دم که شعلهارِ دلم را رسیدهاند
 «غم سینهکوب و درد و الم پُکدر گریخت»³⁸

3. Beş mısralı bendlerden oluşan musammatlar

a) Muhammes

Beşer mısralık bendlerden oluşur. Mütekerrir ve müzdevic olmak üzere iki türü vardır. Mütekerrir muhammeslerde, birinci bendin beşinci mısraı, diğer bendin dördüncü mısraından sonra tekrarlanır. Müzdevic murabba'larda ise 2, 3 v.d. bendlerin beşinci mısraları birinci bend ile kafiyelidir. Yapılan araştırma sonucunda Fars şâirlerinin divanlarında ve diğer kaynaklarda 25 şâire ait 66 adet Farsça muhammes tespit edilmiştir. Konuları çeşitli olmakla birlikte felsefî, tasavvufî düşünceleri, aşkı ve övgüyü ele alan muhammesler çoğunluktadır.

Derviş Dihekî'nin (IX-X/XV-XVI. yüzyıl) tevhid konulu bir muhammesinin ilk 2 bendi:

1 خداوندِ نیکخواه همه
 فارغ از طاعت و گناه همه
 مُلکِ تو بمن از سپاه همه
 ای تو سلطان و پادشاه همه
 وی تو بخشیده مال و جاه همه
 2 چون خلیل آن کسی که بت بشکست
 خارِ او وُرد گشت وز آتش رست
 این بُود ورد جانِ او پیوست
 ک آنچه موجود بود و باشد و هست
 لاله تویی الهِ همه³⁹

Nidâî'nin (ö. 1174/1760) naat konulu bir muhammesinin ilk 2 bendi:

1 از لطفِ خود به ما بنما رسم راه را
 جذبِ کمالِ حسنِ تو خم کرده ماه را
 آبِ کرم تمام بشوید گناه را
 ای نور داده شمعِ رُخت مهر و ماه را
 زلفت شکست رونقِ مشکِ سیاه را
 2 یک شیوه کرد دستِ دلارا ز آستین
 بنمود دعاگشوده کمانی ز آستین
 تیر اجابت زده مه را ز آستین
 بنمود سعادت ید بیضا ز آستین
 انگشت چون هلالِ تو شق کرده ماه را⁴⁰

³⁸ İdris Kadıoğlu, "Lebî-i Âmidî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânı'nın Tenkitli Metni", Doktora Tezi, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi, 2003, s. 527.

³⁹ Ali Güzelyüz, "Divân-ı Derviş Dihekî", Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1998, s. 1-2.

⁴⁰ Nidâî, Divan of Nidai, yay. Güller Nuhoğlu, Karachi, Qirtas, 2003, s. 46; Muhammesat Mecmuası, va. 47a.

Sâbir-i Hemedânî'nin (ö. 1335 hş.) Hz. Ali'nin övgüsü hakkındaki bir muhammesinin ilk 2 bendi:

1 باز عیان شد ز کوه، رایت سلطانِ دَی فصل ربیعی گذشت، عمرِ گران گشت طی
سبزه شد از بوستان، نیست دگر گاوِ مَی تو نیز خیز ای و شاق، آتش آور ز پی
عمرِ عدو را بسوز به نازِ غم چون حطب
2 ساحتِ بوستان نگر ز بادِ دی شد خزان ریخته روی زمین ز بردِ برگِ رزان
چه غم که دورانِ سیف طی شد و دی شد عیان؟ ز باغ بر چین بساط، به کاخ بشتاب هان
کنون که پوشیده کوه ز برف سیمین سلب⁴¹

Kâânî'nin (ö. 1270/1854) bir muhammesinin ilk 2 bendi:

1 بنفشه رسته از زمین به طرفِ جویبارها و یاگسسته حورِ عین ز زلفِ خویش تارها
ز سنگ اگر ندیده‌های چهسان جهد شرارها به برگهای لاله بین میانِ لاله زارها
که چون شراره میجهد، ز سنگ کوهسارها
2 ندانما ز کودکی شکوفه از چه پیر شد نخورده شیر عارضش چرا به رنگ شیر شد
گمان برم که همچو من به دام غم اسیر شد ز پا فکنده دلبرش چه خوب دستگیر شد
بلی چنین برند دل، ز عاشقان نگارها⁴²

Nâsırî-i Kâşânî'nin (ö. 1316 hş.) Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'nın övgüsü hakkında yazdığı bahariye konulu bir muhammesinin ilk 2 bendi:

1 زمین ز فرودین دوباره لالهزار شد به فرق لاله روز و شب سحاب قطره‌بار شد
چمن ز نکبتِ سمن چو تبت و تثار شد دمن ز بوی نسترن چو طبله، عطار شد
هلا بیا به باغ و بر، که موسم بهار شد
2 کشید صف ز هر طرف گل و شقیق و ارغوان چه سوسن و چه نسترن چه ترگس و چه اقحوان
چه سوری و چه خیری و چه سنبل و چه ضیمران چه لاله و قرنفل و چه زنبق و چه ناروان
جهان چو ساحتِ جنان ز صنع کردگار شد⁴³

Mîrzâde İşkî'nin nevrüz bayramı hakkındaki bir muhammesinin ilk 2 bendi:

1 در تکاپوی غروب است، ز گردون خورشید دهر پُرینم شد و رنگِ رخ دشت پرید
دلِ خونین سپهر از افقِ غرب دمید چرخ از رحلتِ خورشید سیه میپوشید
که شبِ عید حمل، خویش به گردون میپوشید

⁴¹ Sâbir-i Hemedânî, Dîvân-ı Eş'âr-ı Sâbir-i Hemedânî, yay. Keyvân-ı Semî, Tahran, 1337 hş., s. 20.

⁴² Kâânî-i Şîrâzî, Dîvân-ı Kâmil-i Hakîm Kâânî-i Şîrâzî, yay. Mecîd Şafak, Tahran, İntişârât-ı Senâyî, 1387 hş., s. 795. Bu muhammesin ilk 2 bendi için bk. Envâ'-ı Şî'r-i Fârsî, s. 500.

⁴³ Nâsırî-i Kâşânî, Dîvân-ı Nâsırî-i Kâşânî, yay. Ali Asgar Sâim-i Kâşânî, Tahran, İntişârât-ı Tâlâr-ı Kitâb, 1380 hş., s. 224.

2 سال بگُذشته بشد، ظرف زمانش لبریز
ریخت بر ساحت این نامتناهی دهلیز
در کفِ سالی نو، آیندهء اسرارآمیزش
همچو مرغی بنوایی هجن و لحن ستیز
بن‌شسته است به بام فلک و نغمه‌سراست⁴⁴

Emîrî-i Fîrûzkûhî'nin (ö. 1363 hş.) daha çok muhavere diliyle yazdığı 105 bend uzunluğundaki "Asr-ı mâşîn" başlıklı muhammesinin ilk 2 bendi:

1 عصرِ ماشین است و صنعت، عصرِ علم و عصرِ قدرت
عصرِ تسخیرِ فضا، عصرِ حکومت بر طبیعت
عصرِ جنبش، عصرِ حرکت، عصرِ چرخش، عصرِ سرعت
عصرِ والعصر ان الانسان لقی خسر به حجت
عصرِ قلبِ هر حقیقت، عصرِ جلبِ هر فضیحت
عصرِ رشدِ عقلِ شیطانی و نُکرای بشر شد
عصرِ تبدیلِ بشر از خیرِ رحمانی به شرّ شد
لفظِ هر معنی دگر، معنای هر لفظی دگر شد
جا عوض شد در هدایت راه را و چاه را هم
صلح شد اضداد را و جنگ شد اشباه را هم⁴⁵

Âyetullâh Humeynî'nin (ö. 1989) baharı tavsif ettiği bir muhammesin ilk 2 bendi:

1 مژده فروردین ز نو بن‌مودگیتی را مستخر
جیشش از مغربزمین بگرفت تا مشرق سراسر
رایش افراشت پرچم زین مُقرنس چرخ اخضر
گشت از فرمانِ وی در خدمتش گردون مقرّر
بر جهان و هرچه اندر اوست، یکسر حکم‌ران شد
از فراز توده آنورس تا سرحدّ غازان
2 قدرتش بگرفت از خطّ عرب تا مُلک ایران
هند و قفقاز و حبش، بلغار و ترکستان و سودان
هم طراز دست و کوهستان هم پچنای عثمان
دولتش از فتر و حشمت، تالی ساسانیان شد⁴⁶

Yapılan araştırma sonucunda 25 şâire ait 65 Farsça muhammes bulunduğ u tespit edilmiştir. Bu muhammeslerin 7 tanesini Melikuşşuarâ Bahâr, 5'er tanesini Nidâî, Derviş Dihekî, Sâbir-i Hemedânî ve Kâânî, 3'er tanesini Hâcû-yi Kirmânî, Safî Alîşâh (ö. 1316), Nâsırî-i Kâşânî, Şehriyâr (ö. 1988) ve Emîrî-i Fîrûzkûhî, 2'şer tanesini Müştâk (ö. 1171/1758), Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827), Edîbulmemâlik-i Ferâhânî, Âyetullâh Humeynî ve Mîrzâde Işkî, 1'er tanesini de İmâd Fakîh-i Kirmânî (ö. 773/1371), Hâmidî, Kemâluddîn-i Ezherî (ö. ?), Mevlânâ Vahîd (ö. ?), Esedullâh Hân Gâlib-i Dihlevî (ö. 1869), Yenişehirli Avni Bey (ö. 1883), Es'ad-ı Erbilî (ö. 1931), Muhammed İkbâl (ö. 1938), Alî Ekber Dihhudâ (ö. 1955) ve Hayderî-i Vucûdî (doğ. 1318 hş.) kaleme almışlardır.

⁴⁴ Mîrzâde Işkî, a.g.e., s. 322-325.

⁴⁵ Emîrî-i Fîrûzkûhî, Divân-ı Emîrî Fîrûzkûhî, yay. Emîrbânû Emîrî-i Fîrûzkûhî (Musaffâ), Tahran, İntişârât-ı Zevvâr, 1389 hş., c. III, s. 119.

⁴⁶ İmam Humeyni, Mesih Nefesi Aşk (Divan-ı İmam), çev. Ali Güzelyüz, Halil Toker, İstanbul, Demavend Yayınları, 2014, s. 432.

b) Tahmîs

Bir gazelin her beytinin önüne aynı vezinde üç mısra ilâve edilerek yapılır. Tahmîsin başarısı, esas alınan beyitlerle ilâve edilen mısralar arasındaki anlam bütünlüğünün derecesine göre ölçülür. Genellikle 5-7 bend arasında düzenlenen tahmîsler, tüm musammatlar içinde de en çok örneği bulunan nazım şeklidir. Son bendde her iki şâirin mahlası yer alır. Kasidelere yapılan tahmîslerde bend sayısı beyit sayısı kadar olabilir. Tahmîsler, bazı şâirlerin divanlarında muhammes başlığı altında verilmiştir: Nidâî, Hâmidî ve Ehlî-i Şîrâzî (ö. 942/1535) ve Melikuşşuarâ Bahâr'ın tahmîsleri gibi. Bazen tahmîs yerine hamse kelimesi kullanılmıştır: Esedullâh Hân Gâlib-i Dihlevî'de olduğu gibi. Bazen tahmîs edilen mısraların her biri farklı şâirlere aittir. Nidâî'nin bir tahmîsinde olduğu gibi. Tahmîs bazı divanlarda tazmîn adı ile yer almıştır. Bu türe ait en çok örneği veren Seyyidâ-yı Neseffî'nin (ö. 1123/1711) tahmîslerinde olduğu gibi. Şeyh Bahâyi (ö. 1031/1622) de tahmîs yerine muhammes-i tazmînî terimini kullanmıştır. Ahmed Remzî Dede, beşer mısralık bendlerden oluşan manzumesinin sonunda, bir şâirin bir mısraını tazmîn ettiği halde bu manzumesini tahmîs başlığı altında vermiştir. Muînî-i Kirmânşâhî (ö. 1394 hş.), Hâfız'ın 145 gazelinin tazmîn adı altında tahmîs etmiş ve bu tahmîslerin herbirini bir başlık altında vermiştir.⁴⁷ Seyyidâ-yı Neseffî (ö. 1123/1711) 74 adet tahmîs yazmıştır. Ayrıca onun tahmîslerinin her birinin başlığı vardır. Türk şâir Nâbî (ö. 1124/1712) 20, Derviş Dihekî (IX-X/XV-XVI. yüzyıl) 10, Es'ad-ı Erbilî 9 ve Nidâî 7 adet olmak üzere, Seyyidâ-yı Neseffî'den sonra en çok Farsça tahmîs yazmış olan şâirlerdir.

Bazen de kasideler tahmîs edilmiştir. Meselâ İmâd Fakîh-i Kirmânî, Sa'dî'nin bir kasidesini; Nevres-i Kadîm, Urfî (ö. 999/1590) ve Sa'dî'nin birer kasidesini; Yenişehirli Avnî Bey de Nevres'in bir şiirini tahmîs etmiştir.

Mülemma' tahmîslere de rastlanır. Meselâ Türk şâir Şeyh Gâlib (ö. 1213/1799), Mevlânâ ve Hâfız'ın birer gazelinin Türkçe olarak tahmîs etmiştir. X-XVI. yüzyıl Türk şâir Âsafî, Konyalı Nizâmî'nin gazelinin Türkçe, Farsça ve Arapça mülemma' tahmîs etmiştir. Türk şâir Hüseyin Vassâf'ın (ö. 1929) da Arapça, Farsça ve Türkçe mülemma' bir tahmîsi vardır.

İmâd Fakîh-i Kirmânî'nin, Sa'dî'nin kasidesine yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

کناره گیر ز ابنای روزگار کنار	1 دلا به پای هوس بیش از این مکن رفتار
«به هیچ یار مده خاطر و به هیچ دیار»	وفا و عهد ز اهل زمانه چشم مدار

⁴⁷ Muînî-i Kirmânşâhî, Der Harâbât-ı Muğân 145 Tazmîn-i Şâirâne ez Gazeliyyât-ı Hâfız-ı Câvdân-sohen, Tahran, Neşr-i Evhadî, 1392 hş., s. 1-406.

«که بز و بحر فراخ است و آدمی بسیار»

2 اگر متابع عقلی، طریق عشق مگیر
خیال ماهرخان محو کن ز لوح ضمیر
من آزمودهام این غصّه پند من بپذیر
«کسی کند تن آسوده را به بند اسیر؟»
«کسی کند دل آسوده را به فکر فگار؟»⁴⁸

Yavuz Sultan Selim'in (ö. 926/1520), Câmî'nin gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 ز خورشیدِ جمالت دور تاکی دژهسان باشم
چو لاله همچو بیروی تو با داغِ نهران باشم
به کویت بعد از این آن به که هر شب پاسبان باشم
«چو نثوانم که بر خوانِ وصالت میهمان باشم»
«سر خدمت نهاده چون سگان بر آستان باشم»
2 گهی گویی نهای عاشق به نام و ننگ در بندی
گهی گویی که صابر باش هرچند آرزومندی
نه رسوایی من داری قبول و نی خردمندی
«به هر نوعی که باشم از من بدروز نپسندی»
«نمیدانم چهسان میخواستیم تا آنچهان باشم»⁴⁹

Lâmiî'nin, Hâfız'ın (ö. 791/1388) gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 ای دل چو نای هر دمت افغان و زار چیست
در جان ز خارِ فکرِ هزارت فگار چیست
چشمت ز سیلِ خونِ جگر، جوینار چیست
«خوشت ز عیش و عشرت باغ و بهار چیست»
«ساقی بیار می، سبب انتظار چیست»
2 ای خواجه مُلک و مالِ جهان درد و غم شمار
عمری که در بلا گذرد از عدم شمار
گر زر نمانده، ذره ز خورشید کم شمار
«هر وقت خوش که دست دهد مغتم شمار»
«کس را وقوف نیست که انجام کار چیست»⁵⁰

Ehlî-i Şîrâzî'nin, Hâfız'ın gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 پری به حسن رخ گلغذار ما نرسد
مُلک به حُلُقِ خوش غمگسار ما نرسد
وفای کس به وفای نگار ما نرسد
«به حسن و حُلُق و وفا کس به یار ما نرسد»
«تو را در این سخن انکار کار ما نرسد»
2 مرا که نیست به کس غیر از خویش نیاز
حقوقِ صحبتِ خود هم بیار گویم باز

⁴⁸ Muhammesât Mecmuası, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 3432-1, va. 69a. Burada tahmîs edilen kaside için bk. Sa'dî-i Şîrâzî, a.g.e., s. 647-648.

⁴⁹ Sultân Selim Hân-ı Evvel, Divân-ı Belâgat-unvân-ı Sultân Selim Hân-ı Evvel, yay. Paul Horne, Berlin, Matbaa-i Devleti, 1904, s. 60. Câmî'nin burada tahmîs edilen gazeli için bk. Câmî, a.g.e., c. I, s. 621.

⁵⁰ Tuman, a.g.e., c. II, s. 873-874 (3643); Hamit Bilen Burmaoğlu, "Lâmi'î Çelebi Divânı, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânı'nın Tenkidli Metni", Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1983, s. 170, 373. Hâfız'ın burada tahmîs edilen gazeli için bk. Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 124.

چه حاجت است ز نامحرمانِ خویش نیاز
«به حقّ صحبتِ دیرین که هیچ محرم راز»
«به یار یکجهت حقگزار ما نرسد»⁵¹

Derviş Diheki'nin, Kâtibi'nin (ö. 838/1434) bir gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 شد مُلک و مال در دو جهان بندِ جاهِ ما
گشتند در بدی همه عالم گواهِ ما
کوه گناه ماند و تنی همچو کاهِ ما
«آفاق پُرصداست ز کوه گناهِ ما»
«کوه گناه چند بود سنگِ راهِ ما»
2 واماند دل به راه ز بارِ گرانِ حرص
در پا شدش چو خوار مغیلانِ حرص
تا کی زبند راهِ دلم رهنانِ حرص
«یا رب به حقّ کعبه که سنگِ بُنانِ حرص»
«در زمزم عدم فکن از قبلهگاهِ ما»⁵²

Şeyh Bahâyi'nin, Hayâlî-i Buhârâyî'nin (h. VII. yüzyıl) bir gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 تا کی به تمنای وصالِ تو یگانه
اشکم شود از هر مژه چون سیلِ روان
خواهد به سرآید شبِ هجرانِ تو یا نه؟
«ای تیرِ غمت را دل عشاق نشانه»
«جمعی به تو مشغول و تو غایب ز میانه»
2 رفته به درِ صومعه، عابد و زاهد
دیدم همه را پیشِ رُختِ راکع و ساجد
در میکده، رهبانم و در صومعه، عابد
«که معتکفِ دَیَم و گه ساکنِ مسجد»
«یعنی که تو را میطلبم خانه به خانه»⁵³

Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657), Sa'dî'nin bir gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 چند ای نفسِ دنی دغدغه بود و نبود
گاه در بندِ زبانی و گهی در غمِ سود
عزت آن نیست که مالی به کف آری معدود
«شرفِ نفس به جود است و کرامت به سجود»
«هر که این هر دو ندارد عدمش په ز وجود»
2 روزهاگر همه عید است و مه از نوروز است
حاصلِ عمرِ گرانمایه همین ده روز است
این همان شعله‌فکن آتش هستیسوز است
«این همان چشمه خورشیدِ جهانافروز است»
«که همی تافت بر آرامگه عاد و ثمود است»⁵⁴

⁵¹ Ehlî-i Şîrâzî, Kulliyât-ı Eş'âr-ı Mevlânâ Ehlî-i Şîrâzî, yay. Hâmid Rabbânî, Tahran, 1344 hş., s. 536. Hâfiz'ın burada tahmîs edilen gazeli için bk. Hâfiz-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 173.

⁵² Güzelyüz, a.g.e., Metin kısmı, s. 13.

⁵³ Şeyh Bahâyi, Divân-ı Şeyh Bahâyi, Tahran, İntişârât-ı Zerrîn, 1391 hş., s. 166; Nâsir Nikûbaht, Tahlîl-i Şî'r-i Fârsî, Tahran, Sâzmân-i Mutâlâa ve Tedvîn-i Kutub-i Ulûm-i İnsânî-i Dânişgâhhâ, 1389 hş., s. 91.

⁵⁴ Muhammed Celâluddîn, Muhît-i Usûl-i Fârsî, İstanbul 1327, s. 189. Burada tahmîs edilen gazeli için bk. Sa'dî-i Şîrâzî, a.g.e., s. 449.

Farsça en çok tahmîs yazan Seyyidâ-yı Neseffî'nin, Sâib-i Tebrîzî'nin (ö. 1080/1669) gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 به دل تا در سخن آورده بودم لعلِ نابش را
نمان میداشتم از چشمِ شبنم آفتابش را
به خود پیوسته میخوردم چو می زهرِ عتابش را
«گلاندایم که میدادم به خونِ دیده آتش را»
«چهبسان بینم که آخر دیگری گیرد گلابش را»
2 به یادِ سروقدِ او فنا شد رسم و آیینم
چو نرگس به که سر در پای او افکنده بنشینم
تمنای نگاه او برون آورد از دینم
در آغوشِ نسیمِ صبحدم بپیرده چون بینم
گل رویی که من وا کرده‌ام بندِ نقابش را⁵⁵

Nâbî'nin, Urfî'nin gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 شهرِ حسن است که سرمایه به کام است اینجا
رسم بازارِ گرفتاری عام است اینجا
مایه داد و ستد باده و جام است اینجا
«کویِ عشق است و همه دانه و دام است اینجا»
«جلوه مردِ آزاده حرام است اینجا»
2 هرکه او پای نِه دایره ایجاد است
زیر هر دژه کمینگاهِ یکی صیاد است
نیست آزاد اگر هست مگر نازدهست
«هرکه بگذشت در این کوی به بند افتادهست»
«طایرِ بیقفس و دام، کدام است اینجا»⁵⁶

Nidâî'nin, Câmî'nin gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 ای کرده فخر بر قدمت چرخ ز زورق
از دفترِ جمالِ تو خورشیدِ یک ورق
از غایتِ ظهورِ مجلیِ جمالِ حق
«ای برده آفتاب ز وجهِ حسن سبق»
«قرصِ قمر به معجزِ حسن کرده شق»
2 حالِ درون، ز صورتِ بیرون ز رشحات
خود آفتابِ طالع و مخلوقِ ذرّهات
تو صاحبِ جمالِ جهان جمله پرداهات
«تایی ز عکسِ طلعت و تازی ز طرّهات»
«صُبْحًا إِذَا تَنَفَّسَ لَيْلًا إِذَا عَسَقَ»⁵⁷

Nidâî'nin, Sebüktekin ve Sâib-i Tebrîzî'nin birer mısraına bir arada yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 در صبقِ دل پیرِ وفایشه طلب کن
قاطع چو ز الماسِ فنا تیشه طلب کن
از بخرِ دوا شربتِ بیریشه طلب کن
«از شیشهءِ بیمی، می بیشیشه طلب کن»
«حق را ز دلِ خالی ز اندیشه طلب کن»

⁵⁵ Seyyidâ-yı Neseffî, Dîvân-ı Seyyidâ-yı Neseffî, yay. Hasen-i Rehberî, Tahran, İntişârât-ı Beynelmîlî el-Hüdâ, 1382 hş., s. 392. Dîvân-ı Sâib-i Tebrîzî, I, 188.

⁵⁶ Nâbî, Dîvân-ı Nabî, İstanbul, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1292, s. 19. Burada tahmîs edilen gazel için bk. Urfî-i Şîrâzî, Kulliyât-ı Urfî-i Şîrâzî, yay. Cevâhirî Vecdî, Tahran, Kitâbhâne-i Senâî, 1369 hş., s. 206.

⁵⁷ Nidâî, a.g.e., s. 47; Muhammesât Mecmuası, va. 48a.

2 در شیشه دل رنگِ هوا مانعِ می شد
 خالی ز هوا گشت چو حُمِ جامعِ می شد
 آجزای وجودش همگی تابعِ وی شد
 «از شیشه بی‌می می بیشیشه طلب کن»
 «حق را ز دلِ خالی ز اندیشه طلب کن»⁵⁸

Nevres-i Kadîm'in, Urffî'nin bir kasidesine yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 داغ است زر و سیم کفِ دستِ کرم را
 دلتنگ کند دُرِ صدفِ صافِ شکم را
 اندیشه برون کردنِ خارست جویم را
 «اقبالِ کرم میگرد اربابِ هم را»
 «همتِ نخورد نیشترِ لا و نعم را»
 2 با عشقِ تو از بس که به هر سوی نوردم
 خیزد به غم از گوشه هر بادیه گردم
 درد تو که سرمایه شوقیست به هر دم
 «از رغبتِ دنیا الماشوب نگردم»
 «زین باد پریشان نکند زلفِ عَلم را»⁵⁹

Koca Râgıb Paşa'nın (ö. 1177/1763), Şevket-i Buhârî'nin (ö. 1107/1695-6) gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 نخواهم سوزشی بیناله چون پروانه جاتم را
 بفرما روشنی از شیدِ شهرتِ دودمام را
 چو گل ظاهر شود برهانِ قطعی تا بیام را
 «خدایا رنگِ تأثیرِ کرامت ده فغاتم را»
 «ز موج اشکِ بلبل آب ده تیغِ زیانم را»
 2 ز بیهوشی بجزای من خزانِ بینشان دارد
 وجودم بیوجودی را دلیلِ رایگان دارد
 بدین روشن بیانی کی کسی تصدیق آن دارد
 «تنم از بس که ضعفِ تیرهختی ناتوان دارد»
 «کند چشمِ هما مَرگانِ تصوّر استخوانم را»⁶⁰

Şeyh Gâlib'in, Mevlânâ'nın gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 ماییم که در میکده عشق نشستیم
 با رغمِ عدو کاسه ناموس شکستیم
 از فکرِ فردا غمِ دیروز برستیم
 «از اولِ امروز چو آشفته و مستیم»
 آشفته بگویم که آشفته شدستیم
 2 الحمد که آن محنتِ هجران به سر آمد
 در دیرِ مغان ز آمدنِ او خیر آمد
 مقصودم از آن ماه به صد گونه برآمد
 «آن ساقی بدمست که امروز درآمد»
 «صد عذر بگفتیم و زان مست نرستیم»⁶¹

⁵⁸ Nidâî, a.g.e., s. 50; Muhammesât Mecmuası, va. 52a.

⁵⁹ Karadere, a.g.e., Metin kısmı, s. 25. Burada tahmîs edilen kaside için bk. Urffî-i Şîrâzî, a.g.e., s. 8.

⁶⁰ Faysal Soysal, "Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzumeleri, Metin-Çeviri-Yorum", Yüksek Lisans Tezi, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006, s. 121-122. Şevket'in burada tahmîs edilen gazeli için bk. Turgay Şafak, "Tas-hih-i İntikâdî-i Dîvân-ı Şevket-i Buhârî", Doktora Tezi, Tahrân, Dânişgâh-ı Tahrân, 1386 hş., s. 84.

⁶¹ Şeyh Gâlib, Şeyh Gâlib Dîvânı, yay. Muhsin Kalkışım, Ankara, Akçağ Yayınları, 1994, eski harfli metin

Yine Şeyh Gâlib'in, Mevlânâ'nın gazeline yaptığı Türkçe tahmîsin ilk 2 bendi:

1 Bir dem ki tahayyürde buldum dil-i şeydâyı
Olmuş nazar-ı aşka mahbûb-ı dil-ârâyı
Tenbîh edip ol mehveş der kim ko temâşâyı

«با هر که تو درسازی، میدان که نیاسایی»

«زیر و زبرت دارم، زیرا که توانایی»

2 Bu bezmde olmaz hîç sahbâ-yı hîred peydâ
Ne hüznüne gâyet var ne zevkine had peydâ
Her ferde olur sanma esrâr-ı Ahad peydâ

«تا تو نشوی رسوا، آن سِر نشود پیدا»

«کآن جام نیاشامد، جز عاشقی رسوایی»⁶²

Yine Şeyh Gâlib'in, Hâfız'ın gazeline yaptığı Türkçe tahmîsin ilk 2 bendi:

1 Bir şebangeh ki dil olmuşdu humâr ile şikest
Şu'le-i câna zalâm-i gam edip tîre vü mest
Geldi çün subh-ı safâ o zâlim ser-mest

«زلف آشفته و خوی کرده و خندان لب و مست»

«پیرهنچاک و غزلخوان و صراحی در دست»

2 Nigehi tî be-kef âfet-i cân ü îmân
Zülfü çeşm-i siyehi fitne-i gülzâr-ı cinân
Her taraf leşker-i âşûb-ı esîr-i fermân

«نرگشش عربدهجوی و لبش افسوسکنان»

«نیمشب دوش به بالین من آمد بنشست»⁶³

kısmı, s. 87. Mevlânâ'nın burada tahmîs edilen gazeli için bk. Mevlânâ Celâluddîn, Dîvân-ı Kebîr Kulliyât-ı Şems-i Tebrîzî, yay. Tevfîk-ı Subhânî, Encumen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferheng, Tahran, 1386 hş., c. II, s. 1036.

⁶² Şeyh Gâlib, a.g.e., Eski harfli metin kısmı, s. 89. Mevlânâ'nın burada tahmîs edilen gazeli için bk. Mevlânâ Celâluddîn, a.g.e., c. I, s. 233.

⁶³ Şeyh Gâlib, a.g.e., Eski harfli metin kısmı, s. 91. Hâfız'ın burada tahmîs edilen gazeli için bk. Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 103.

Sünbülzâde Vehbî'nin (ö. 1224/1810), Sa'dî'nin gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

- 1 با منت این همه تاریکی هجران تا چند
غیر را روز وصال تو فروزان تا چند
از تو ام درد دل سوخته پنهان تا چند
«آخر ای سنگدل و سبیزنخندان تا چند»
«تو ز ما فارغ و ما از تو پریشان تا چند»
- 2 تا به کی ای صنم سروقد و غنچهدهان
در ره عشق گه افتان روم گه خیزان
تا سر کوی تو آیم رسدم کار به جان
«خار در پا و گل از دور به حسرت نگران»
«تشنه باز آمدن از چشمه حیوان تا چند»⁶⁴

Hâlid-i Bağdâdî'nin, Câmî'nin gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

- 1 گرچه در صورتِ دَرَآتِ جهان جلوهگری
گاه در حور نماینده و گه در بشری
لیک چون ذاتِ تو از ژنگِ حدوث است بری
«نه بشر خوانمت ای دوست، نه حور و نه پری»
«این همه بر تو حجاب است تو چیزی دگری»
- 2 دلبری از تو و خویبانِ جهان اند حجاب
بحر زخاری و از هرچه تو مانند حباب
عین انواری و غیر تو بؤد تابِ سراب
«نورِ پاکی و فسائست حدیثِ گل و آب»
«لطفِ محضی و بمانست لباسِ بشری»⁶⁵

Esedullâh Hân Gâlib-i Dihlevî'nin, Mevlânâ'nın gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

- 1 کیستم تا به خروش آوزدم بیادبی
قدسیان پیش تو در موقفِ حاجت طلبی
رفته از خویش بدین زمزمه زیر لبی
«مرحبا سیدِ مگی، مدنیِ العربی»
«دل و جان باد فدایت که عجب خوشلقبی»
- 2 ای که روی تو دهد روشنی ایام
کافر کافر اگر مهرِ منیرش خوانم
صورتِ خویش کشیده‌ست مصورِ داتم
«من بیدل به جمالِ تو عجب حیراتم»
«الله الله چه جمال است بدین بولعجی»⁶⁶

Yenişehirli Avnî Bey'in, Şems-i Mağribî'nin (ö. 809/1406) gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

⁶⁴ Sünbülzâde Vehbî, Dîvân-ı Vehbî, Bulak, Bulak Matbaası, 1253, s. 12; Recep Küçük, "Sünbül-zâde Vehbî'nin Farsça Divançesi", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi, 2010, s. 12. Burada tahmîs edilen gazel için bk. Sa'dî-i Şîrâzî, a.g.e., s. 437.

⁶⁵ Hâlid-i Bağdâdî, Hâzâ Dîvânü Mevlânâ Hâlid kuddise sırruhu, İstanbul, Fatih Demir Matbaası, 1955, s. 84. Burada tahmîs edilen gazel için bk. Abdurrahmân Câmî, Dîvân-ı Câmî, yay. A' lâhân-i Efsahzâd, Tahrân, Defter-i Neşr-i Mirâs-ı Mektûb, 1378 hş., c. II, s. 388.

⁶⁶ Mîrzâ Esedullâh Hân Gâlib, Kıtâât, Rubâiyyât, Terkîb-bend, Tercî'-bend, Muhammes, yay. Gulâm Resûl Mîhr, Lahor, 1969, s. 203.

1 حالی به دل افتاد و ز حالات گذشتیم دیوانه شدیم وز مقامات گذشتیم
در عشقی تو از ارض و سموات گذشتیم «ما مهر تو دیدیم و ز ذرات گذشتیم»
«از جمله صفات از پی آن ذات گذشتیم»
2 ای مدعیان در پی ما هیچ مپوید وز مطلب هشیاری ما دست بشوید
از ما خبر فیض و کمالات مجوید «با ما سخن از کشف و کرامات مگوید»
«چون ما ز سر کشف و کرامات گذشتیم»⁶⁷

Melikuşşuarâ Bahâr'ın, Sa'dî'nin bir gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 پادشاه ز بیثبات چه داری مقصود که از این کار جز ادبار نگرده مشهود
جود کن در ره مشروطه که گردی مسجود «شرف مرد به جود است و کرامت به سجود»
«هرکه این هر دو ندارد عدمش به ز جود»
2 ملکا جور مکن پیشه و مشکین پیمان که مکافات خدایت بگیرد دامان
خاک بر سر کندت حادثه دور زمان «خاک مصر طربانگیز نبینی که همان»
«خاک مصر است ولی بر سر فرعون و جنود»⁶⁸

Yine Melikuşşuarâ Bahâr'ın, Sa'dî'nin bir kıt'asına yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 شبی در محفلی با آه و سززی شنیدستم که مرد پاره‌دوزی
چنین میگفت با پیر عجوزی «گلی خوشبوی در حمام روزی»
«رسید از دست محبویی به دستم»
2 گرفتم آن گل و کردم خمیری خمیری نرم و نیکو چون حریری
معطر بود و خوب و دلپذیری «بدو گفتم که مشکلی یا عبیری»
«که از بوی دلاویز تو مستم»⁶⁹

Tâhirü'l-Mevlevî'nin, Cem Sultân'ın (ö. 900/1495) gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 چون چشم تو سروری که دیده‌ست خنجرکش خوشسری که دیده‌ست
آهوی غضنفری که دیده‌ست «مانند تو دلبری که دیده‌ست»
«در شکل بشر پری که دیده‌ست»

⁶⁷ Yenişehirli Avni Bey, Farsça Divan, yay. Mehmet Atalay, Erzurum, Aktif Yayınevi, 2005, s. 27-29. Şems-i Mağribî'nin tahmîs edilen gazeli için bk. Şems-i Mağribî, Dîvân-ı Şems-i Mağribî, yay. Ebû Tâlib Mîr Âbidînî, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1388 hş., s. 64.

⁶⁸ Melikuşşuarâ Bahâr, Dîvân-ı Eş'âr, s. 110. Burada tahmîs edilen gazel için bk. Sa'dî-i Şîrâzî, a.g.e., s. 449.

⁶⁹ Melikuşşuarâ Bahâr, Dîvân-ı Eş'âr, s. 1111. Sa'dî'nin burada tahmîs edilen kıt'ası için bk. Ahmed Beheştî-i Şîrâzî, Hezâr Kıt'a, Tahran, İntişârât-ı Rovzene, 1374 hş., s. 128.

2 در صحنهء سینه از قیامت
پیدا شده شورش قیامت
آن قد چه؟ مال استقامت
«چون قامتِ سرو خوشخرامت»
«از سیم صنوبری که دیدهست»⁷⁰

Şiirlerinde Nasûhî mahlasını kullanan Ömer Nasûhî Bilmen'in (ö. 1971) Hâfız'ın gazeline yaptığı tahmîsin ilk 2 bendi:

1 از شیوهء تقدیر ازل دور دیارم
در راه طلب میگذرد لیل و نهارم
از دیده به اوراق جهان ژالنتارم
«گر دست دهد خاکِ کف پای نگارم»
«بر لوح بصر خطِّ غباری بنگارم»
2 بیهوش می فرقت و شوریده دوران
در بیت خزن میشدم از نوحهفرآزان
آمالِ دل زار من است وصلتِ جانان
«پروانه او گر رسدم در طلبِ جان»
«چون شمع هماندم به دمی جان بسپارم»⁷¹

Farsça tahmîs yazar şâirler ve yazdıkları tahmîslerin sayısı aşağıdadır:

Muînî-i Kirmânşâhî 145, Seyyidâ-yı Neseî 74, Zeynî (ö. ?) 45, Nâbî 20, Dervîş Dihekî 10, Es'ad-ı Erbilî 9, Nidâî 7 adet tahmîs yazmıştır. Hayderî-i Vucûdî 4, Ehlî-i Şîrâzî, Bâkî (ö. 1009/1600), Sünbülzâde Vehbî, Koca Râgıb Paşa ve Nasûhî (Ömer Nasuhi Bilmen) 3; Nevres-i Kadîm, Şeyh Gâlib, Melikuşşuarâ Bahâr, Yenişehirli Avnî Bey ve Tâhirü'l-Mevlevî 2; İmâd Fakîh-i Kirmânî, Hâmidî, Kâtib Çelebi, Yavuz Sultan Selîm, Lâmiî, Şeyh Bahâyî, Mevlânâ Râzî (ö. ?), Ayntablî Aynî, Haşmet (ö. 1182/1768), Adnî (ö. 1095/1683 veya 1100/1688), Âsafî (X-XVI. yüzyıl), Emîrî (ö. 1035/1625), Rif'atî (ö. 1070/1659), Süleyman Nahîfî (ö. 1151/1738), Edîb (ö. 1154/1741), Hâzık, Lebîb Efendi, Ârif (ö. 1228/1813), Nûrî (ö. 1230/1814), Hâlid-i Bağdâdî, Hayâlî (ö. 1285/1868), Esedullâh Hân Gâlib-i Dihlevî, Hilmî (ö. 1298/1880), Hamdî (ö. 1307/1889), Hâmî (ö. 1309/1892), Kemâl (ö. 1310/1892), Âkîf (ö. 1311/1893), Hilmî (ö. 1901), Edîbulmemâlik-i Ferâhânî, Fennî (ö. 1917), Reşîd (ö. 1919), Yümnî (ö. 1924), Cevdet (ö. 1925), Hüseyin Vassâf, Salâhaddîn (ö. 1939), Ahmed Remzî Dede, Şehriyâr da 1'er tahmîs yazmıştır.

Hâfız, Sâib, Câmî, Emîr Husrev (ö. 725/1324), Mevlânâ ve Sa'dî gibi şâirler, gazel ve kasideleri en çok tahmîs edilen şâirlerdir.

Tahmîs edilen şâirler ile bu tahmîslerin sayısı da şöyledir:

⁷⁰ Tâhirü'l-Mevlevî, Tâhirü'l-Mevlevî'nin Farsça Divançesi ve Tercümesi, yay. Mehmet Atalay, İstanbul 2007, s. 18. Cem Sultan'ın burada tahmîs edilen gazeli için bk. Cem Sultan, Divân-ı Fârsî-i Cem Sultan, yay. A. Naci Tokmak, Tahran, Muessese-i Ferheng-i ECO, 1380 hş., s. 136-137.

⁷¹ Ömer Nasuhi Bilmen, Nüzhetü'l-ervah Farsça Divânçe ve Türkçe Şiirler, yay. Hasan Akçay, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012, s. 32-36. Hâfız'ın burada tahmîs edilen gazeli için bk. Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 262.

Hâfız 214 kez, Sâib 36 kez, Câmî 17 kez, Emîr Husrev 10 kez, Mevlânâ 8 kez, Sa‘dî 7 kez, Vahşî 4 kez; Muhteşem, Kelîm, Şevket, Urfî ve Nazîrî 3’er kez; Bîdil, Mağribî, Kâtibî, İsmet, Feyzî, Bedî‘ ve Âsafî de 2’şer kez tahmîs edilen şâirlerdir.

Aşağıda adı geçen şâirler de 1’er kez tahmîs edilmiştir: Zaman Ağa, Haseni Dihlevî, Kudsî, Kâsım, Hayâlî, Hâlis, Hâlid, Sultan Selîm, Şifâyî, Meylî, Garîbî, Tâlib, Sultan Cem, Ahmed Remzî, Nevres Efendi, Konyalı Nizâmî, Es‘ad Efendi, Mehmed Mihrî, Nûrî, Alî Fakrî, Hilâlî, Muşfikî, Refî‘, Dayfî, A‘râbî, Âfâk, Ârif, Mu‘min, Furûğî, Şe‘nî, Figânî, Sencer, Tâlib, Lâmi‘, Irâkî, Kemâl, Haydar ve Abdurrezzâk İlmî, Sûfî Aşkarî, Şâyık Cemâl.

4. Altı mısralı bendlerden oluşan musammatlar

a) Müseddes

Altışar mısralı bendlerden oluşur. Mütেকerrir ve müzdevic olmak üzere iki türü vardır. Mütেকerrir müseddeslerde, birinci bendin altıncı mısrası, diğer bendin beşinci mısraından sonra tekrarlanır. Müzdevic müseddeslerde ise 2, 3 v.d. bendlerin altıncı mısraları birinci bend ile kafiyelidir. Muhammes ve murabba‘dan sonra en çok kullanılan musammat şekli olarak müseddesin hemen her divanda örnekleri bulunabilir. Müseddes Fars şiirinde çok kullanılmıştır. Menûçihri-i Dâmgânî Fars şiirinde müseddes yazan ilk şâirdir.

Menûçihri-i Dâmgânî’nin Mihrigan bayramı ve Sultan Mes‘ûd’un övgüsü hakkında rubai vezniyle yazdığı bir müseddesin ilk 2 bendi:

بانگ و آوایِ درایِ کاروان آمد	1 شاد باشید که جشنِ مهرگان آمد
یا ز اقصایِ بلادِ چینستان آمد	کاروانِ مهرگان از خزران آمد
که ز فردوس برین وز آسمان آمد	نه از این آمد، بالله نه از آن آمد
اندر آرید و تواضع بنماییدش	2 مهرگان آمد، در باز گشاییدش
بنشانید و به لب خرد بخاییدش	از غبار راه ایدر بزدایدش
هر زمان خدمت لختی بفراییدش ⁷²	خوب دارید و فراوان بستاییدش

Menûçihri-i Dâmgânî’nin hazanı tavsif ettiği ve Sultan Mes‘ûd’u övdüğü bir musammatının ilk 2 bendi:

کارِ یکرویه به کام دل شاهنشاه است	1 آب انگور بیارید که آبان ماه است
دستِ تابستان از روی زمین کوتاه است	وقتِ منظر شد و وقتِ نظرِ خرگاه است
که کس امسال نکردهست مر او را طلبی	آب انگورِ خزان را خوردنگاه است

⁷² Menûçihri-i Dâmgânî, a.g.e., s. 202.

2 شاخِ انگورِ کهن دخترکان زاد بسی
 همه را زاد به یک دفعه، نه پیش و نه پس
 که نه از درد بنالید و نه بَرزد نفسی
 نه ورا قابله‌ای بود و نه فریادرسی
 اینچنین آسان فرزند نزاده‌ست کسی
 که نه دردی متواتر بگرفتیش، نه تبی⁷³

Emîr Muizzî'nin (ö. 520/1126) medhiye konulu bir müseddesinin ilk 2 bendi:

1 قافله شب گذشت صبح برآمد تمام
 کاسه بدل شد به جام جامه بدل شد به جام
 باد شد اکنون حلال خواب شد اکنون حرام
 خوشتر از این روزگار کو و کجا و کدام
 در قدح مشکبوی باده بیار ای غلام
 2 ای صنم چنگزن سنگ سبکتر بزن
 لشکر صبح آمدند میکده را در بزن
 پرده مستان بدر راه قلندر بزن
 کوس خرابی بیار در صف لشکر بزن
 تاب به باغ نشاط تازه گل آید به بر⁷⁴
 گلبن اندیشه را بُن بکن و سر بزن

Alîşîr Nevâî'nin (ö. 906/1500) bir müseddesinin ilk 2 bendi:

1 کردمی در خاکِ کوی دوست مأوا کاشکی
 آمدی بیرون ز کوی آن سرو بالا کاشتی
 سودمی رخسارِ خود بر خاکِ آن پا کاشکی
 برقع افکندی ز روی علمآرار کاشکی
 دیدمی دیدارِ آن دلدارِ رعنا کاشکی
 2 کوی آن مه تا بؤد جنت نمیباید مرا
 پیش لعلش کی دهن با کوثر آلاید مرا
 تا بؤد جنت به دوزخ دل فرو ناید مرا
 تا بؤد آن سرو طوبی خوش نمیباید مرا
 سایه کردی بر سرم آن سرو بالا کاشکی⁷⁵
 خاطر اندر سایه طوبی نیاساید مرا

Mîrzâde Işkı'nin, İstanbul'da baharı tavsif ettiği bir müseddesinin ilk 2 bendi:

1 بتا دیشب در آن کشتی که بردی بر مُدا ما را
 همیدانم که راند از آن خطر، دیشب خدا ما را
 ندیدی چون کشاندی سیل موج، از هر کجا ما را
 خدا دیگر چنین شب را نیارد بر کسی روزی
 2 در آن حالت تو ای مه، خیره بودی موج دریا را
 شدم غرق تماشای تو، ماو سرو بالا را
 من از عشق تو، از خود رفته محروم آن تماشا را
 فشانندی باد بر رویت، دو زلفِ مشکآسا را
 که مه دیگر چه افروزد همانا چون تو افروزی⁷⁶
 فتاده بود عکسِ مه بر آب و این عجب ما را

⁷³ Menûçihri-i Dâmgâni, a.g.e., s. 195.

⁷⁴ Muizzî, a.g.e., s. 687-690.

⁷⁵ Alîşîr Nevâyî (Fânî), Dîvân-ı Emîr Nîzâmuddîn Alîşîr Nevâyî (Fânî), yay. Ruknuddîn Humâyûnferruh, Tahran, İntişârât-ı Esâtîr, 1375 hş., s. 317; Emîr Alîşîr Nevâyî, Dîvân-ı Fânî, yay. Seyyid Abbâs Restâhîz Sançârekî, Kabul, İntişârât-ı Emîrî, 1395 hş., s. 316.

⁷⁶ Mîrzâde Işkı, a.g.e., s. 263.

Safî Alîşâh'ın bir müseddesinin ilk 2 bendi:

بیاینهمه پیرایه و بیاینهمه آثار	1 بشناختمت در همه جا ای بت عیار
ور بفقنی از طلعتِ خود پرده به یکبار	پوشی رخ اگرچند به صد پرده اسرار
در ظلمتِ آنگونه شناسم که در انوار	هیچم نبود فرق به پنهان و پدیدار
در حلقهء مستان می و پیمانہ تو بودی	2 در میکده رفتم حُجْم و حُجْمخانه تو بودی
دیدیم به هر انجمن افسانه تو بودی	در کعبه شدم با همه در خانه تو بودی
در کعبه شدی سبحة و در میکده زَنار ⁷⁷	بر موی خود آشفته و دیوانه تو بودی

Şehriyâr'ın bir müseddesinin ilk 2 bendi:

گوید زبانِ حالِ تو با من چهها یتیم	1 ای پابرهنه در به در کوچهها یتیم
دامانِ آبرو مکن از کف رها یتیم	چون درِ اشکِ خود چه شدی بیبها یتیم
ای پابرهنه در به در کوچهها یتیم	اشکم ببین و حسرتِ بیانتها یتیم
کز باغبان ندید نوازشِ مُحالِ تو	2 میسوزم ای مُحالِ طبیعت به حالِ تو
مسئول؟ مَلّت است به ننگِ سئوالِ تو	گوید زبانِ حالِ تو با من ملالِ تو
ای پابرهنه در به در کوچهها یتیم ⁷⁸	مَلّت گناهکار و تو بینی جزا یتیم

Safâ-yı İsfahânî'nin (ö. 1322 h.) Hz. Fâtıma'ya naat olarak yazdığı bir müseddesin ilk 2 bendi:

ای تُرکِ ختاخیز به طبعِ طربانگیز	1 برخاست به آیینِ کهنِ مرغِ شبآویز
کن جامِ جم از گوهرِ میِ مخزنِ پرویز	بر بندِ طرب را زینِ توسنِ شبدیز
بر سبزه نوحیز که شد باغچه مینو	ای خطِ تو پاکیزهتر از سبزه نوحیز
تایید ز گل بر فلکِ باغچه ناهید	2 بُنهاد به سر گلبنِ نو اخترِ جمشید
بردار ز رخ پرده که تا دیده من دید	بگشای درِ میکده یعنی درِ امید
چون موی تو آشفته ندیدم من هندو ⁷⁹	چون روی تو رخشنده ندیدم من خورشید

Melikuşşuarâ Bahâr'ın, Menûcihrî'ye nazire olarak yazdığı hamriye konulu bir müseddesinin ilk 2 bendi:

برخیز و به گهواره فکن بچّه انگور	1 انگور شد آستنِ هان ای بچّه حور
کآمد دی و افسرد دم ماه و دمِ حور	چندانُش مهل کز دمِ دی گردد رنجور
واراست ز خوارزم سپه تا در بلغار	برکرد سپه ابر، سر از کوه نشاپور

⁷⁷ Safî Alî Şâh, *Divân-ı Safî Alî Şâh*, yay. Mansûr Müşfik, Tahran, 1367 hş., s. 111.

⁷⁸ Şehriyâr, *Divân-ı Şehriyâr*, Tahran, Muessese-i İntişârât-ı Nigâh, 1387 hş., c. II, s. 1241-1242.

⁷⁹ Safâ-yı İsfahânî, *Divân-ı Eş'âr-ı Hakîm Safâ-yı İsfahânî*, yay. Ahmed Suheylî Hânsârî, Tahran, 1337 hş., s. 126-131.

2 در هر باغ از برف و شاقی و نقیبست
 بر هر شاخ از باغ خروشی و نعیبست
 شمشادِ حبیبی و سیهزاغِ رقیبست
 وز برفِ شبانه به سرِ سرو نصیبست
 گویی به صفِ بارِ مَلِکزاده خطیبست
 دستار فرو برده به کافور و به زنگار⁸⁰

Yapılan araştıma sonucunda 23 şâire ait 70 adet Farsça müseddes bulunduğu tespit edilmiştir. Bunların 11'i Menûçihri-i Dâmgânî'ye (ö. 432/1040), 8'i Edîbul-memâlik-i Ferâhânî'ye, 6'şar tanesi Nâsırî-i Kâşânî, Melikuşşuarâ Bahâr, Safâ-yı İsfahânî ve Hayderî-i Vucûdî'ye, 4'ü Mes'ûd Sa'd Selmân'a (ö. 515/1121), 3'er tanesi Sûzenî-i Semerkandî (ö. 569/1173), Safî Alîşâh ve Şehriyâr'a, 2'si Abdolvâ-sî-i Cebelî'ye, 1'er tanesi de Emîr Muizzî, Bedruddîn el-Câcermî (ö. 686/1287), İmâd Fakîh-i Kirmânî, Bisâtî-i Semerkandî (ö. 814/1411), Alîşîr Nevâî, Fuzûlî (ö. 963/1556), Vahşî Bâfîkî (ö. 991/1583), Sâbir-i Hemedânî, Kâânî, Mîrzâde İşkî, Melikulkelâm Rûhânî (ö. ?) ve Melikulkelâm Nasîr Edîb'e (ö. ?) aittir.

d) Tesdîs

Bir manzumenin her beytinin önüne aynı vezinde dört mısra eklenerek düzenlenen tesdîs, çok kullanılan bir musammat şekli olmayıp örneklerine nadiren rastlanır.

Yapılan araştırma sonucunda Farsça 3 adet tesdîs olduğu tespit edilmiştir. Bunlar Hüseyin Dâniş (ö. 1943), Melikuşşuarâ Bahâr ve Tâhirü'l-Mevlevî'ye aittir. Bu manzumelerde tesdîs edilen şâirler Sa'dî, Hâkânî (ö. 595/1198) ve Abdulkâdir'dir.

Melikuşşuarâ Bahâr'ın, Sa'dî'nin bir gazelini tazmîn ederek yaptığı tesdîsin ilk 2 bendi:

1 سعدیا! چون تو کجا نادره گفتاری هست؟
 یا چو بستان و گلستان تو گلزاری هست
 یا چو شیبستان و گلستان تو گلزاری هست
 «مشنو ای دوست! که غیر از تو مرا یاری هست»
 2 لطفِ گفتارِ تو شد دامِ ره مرغِ هوس
 به هوسِ بالِ زد و گشت گرفتارِ قفس
 پابندِ تو ندارد سرِ دمسازی کس
 موسی اینجا بنهد رخت به اتمید قَبَس
 «به کمنده سر زلفت نه من افتادم و بس»
 «که به هر حلقهء زلفِ تو، گرفتاری هست»⁸¹

⁸⁰ Melikuşşuarâ Bahâr, Dîvân-ı Eş'âr, s. 36.

⁸¹ Melikuşşuarâ Bahâr, Dîvân-ı Eş'âr, s. 515; Melikuşşuarâ Bahâr, Dîvân-ı Bahâr, s. 662. Burada tesdîs edilen gazel için bk. Sa'dî-i Şîrâzî, a.g.e., s. 389.

Hüseyin Dâniş de Hâkânî'nin Medâyin Harâbeleri adlı ünlü kasidesini tesdîs etmiştir. Bu tesdîsin ilk 2 bendi:

اندیشه همیکردم در گردش این دوران	1 در وادی فکرت بود یک شب دل من حیران
ناگاه سروشم گفتم، این زمزمه را بر خوان:	از فلسفه زردشت پرسیدمی و یونان
«ایوانِ مداین را آیینۀ عبرت دان!»	«هان، ای دلِ عبرتین از دیده نظر کن، هان!»
صرف نظر ار کردی، از حادث و کاین کن	2 زنهار، حذر ای دل، از اخترِ خاین کن،
آثارِ سلف را جوی، کشفی ز قراین کن	نه سطوتِ خسرو خواه، نه میلِ خزاین کن
«وز دیده دوم دجله بر خاکِ مداین ران» ⁸²	«یکره ز ره دجله منزل به مداین کن»

5. Yedi mısralık bendlerden oluşan musammatlar

a) Müsebbâ‘

Yedişer mısralık bendlerden oluşan bir nazım şeklidir. Fars edebiyatında 4 şâir tarafından toplam 9 adet müsebbâ‘ yazılmıştır. Bunların 6’sı Şehriyâr’a, 1’er tanesi de Fuzûlî, Safî Alîşâh ve Edîbulmemâlik-i Ferâhânî’ye aittir.

Edîbulmemâlik-i Ferâhânî’nin, Hz. Peygamber’in dünyayı teşrifini kutlamak için yazdığı müsebbâ‘ın ilk 2 bendi:

کز چرخ همیگشت عیان رایب کاوه	1 برخیز شتربانا بر بند کجاوه
وز طول سفر، حسرت من گشت علاوه	وز شاخ شجر برخاست آوای چکاو
در دیده من بنگر دریاچه ساوه	بگذر به شتاب اندر از رود سماوه
وز سینهام آتشکده پارس نمودار	
بشتاب و گذر کن به سوی ارض تهامه	2 از رود سماوه ز ره نجد و ممامه
این واقعه را ساز یکی نقش به نامه	بردار پس آنکه گهرافشان سرِ خامه
تا جمله ز سر گیرند دستار و عمامه	در مُلکِ عجم بفرست با پرِ حمامه
جوشند چو بلبل به چمن، کبک به کهسار ⁸³	

⁸² Hüseyin Dâniş, Eyvân-ı Medâyin Tesdîs-i Kasîde-i Hâkânî, yay. Komisyon, Berlin, Çâphâne-i İrânşehr, 1343 hş., s. 45; Hüseyin Dâniş, Medâyin Harâbeleri, İstanbul, Cem’î Kitâbhânesi, 1330, s. 17-18; Mehmet Atalay, “Hâkânî’nin Medâyin Harâbeleri’ne Hüseyin Dâniş’in Yaptığı Tesdis”, Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, yıl: 3, sa. 11, s. 101. Hâkânî’nin burada tesdîs edilen kasidesi için bk. Hâkânî-i Şîrvânî, Divân-ı Hâkânî-i Şîrvânî, yay. Cihângîr Mansûr, Muessese-i Tahran, İntişârât-ı Nigâh, 1375 hş. s. 245.

⁸³ Edîbulmemâlik-i Ferâhânî, Zindegi ve Şî‘r-i Edîbulmemâlik-i Ferâhânî, yay. Seyyid Alî Müsevî Germârûdî, Tahran, İntişârât-ı Kadîyânî, 1386 hş., c. II, s. 427.

Fuzûlî'nin bir müsebbâ'ının ilk 2 bendi:

1 وقت است شامِ غمِ هجران به سر آید
 در باغِ املِ نخلِ تمنا به بر آید
 ماهِ غرض از مطلعِ امید بر آید
 در ظلمتِ شبِ مؤذنه فیضِ سحر آید
 از برجِ ویال، اخترِ طالع به در آید
 در آرزوی وصل، دعا کارگر آید
 دلدارِ سفر کرده، ما از سفر آید
 2 ای درد و بلا دوریت اربابِ وفا را
 نزدیک شو و دور کن این درد و بلا را
 داریم تمنای لقای تو خدا را
 بر دار ز رخ پرده و بنمای لقا را
 ای کرده فراموش در این واقعه ما را
 رحمی کن و مگذار دگر بیک صبا را
 کان بیخبر از تو، به من بیخبر آید⁸⁴

Şehriyâr'ın bir müsebbâ'ının ilk 2 bendi:

1 رهنمایِ نجوم در تک و تاز
 منہزم گشته، کاروانِ قرون
 تختِ جمشید با تلال و دمن
 چون غنایم فتاده در هامون
 قتلگاہِ تمدنِ شرق است
 گشته دارا و تخت و بخت نگون
 چشم تاریخ بود گویی ماه
 2 در دل گردبادها گویی
 بانوانِ حرم پریشانو
 دستجمعی سرود خوانِ عزا
 اشک در چنگ و چنگ در گیسو
 بید مجنون که دخترِ داراست
 جلو صحنه سر به سینه فرو
 نیمه افراشته است پرچمِ سرو⁸⁵

Bir gazelin beyitleri önüne aynı vezinde beş mısra ilâve edilerek yapılan ve tesbî' adı verilen bir musammat daha vardır. Ancak Fars edebiyatında bu türün örneğine rastlanmamıştır.

6. Sekiz mısralık bendlerden oluşan musammatlar

a) Müsemmen

Sekizer mısralık bendlerden oluşan bir nazım şeklidir. 4 şâire ait 8 adet müsemmen örneğine rastlanmıştır. Bunların 4'ü Sûzenî'ye, 2'si Katrân-ı Tebrîzî'ye (ö. 465/1072), 1'er tanesi de Hâcû-yı Kirmânî ve Seyyidâ-yı Nesefî'ye aittir.

⁸⁴ Fuzûlî, Divân-ı Fârsî, yay. Hasibe Mazioğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1962, s. 603; Fuzûlî, Divân-ı Eş'âr-ı Fârsî-i Mevlânâ Hakîm Mollâ Muhammed-i Fuzûlî, yay. Huseyn Muhammedzâde Sıddîk, Tebriz, İntişârât-ı Yârân, 1386 hş., s. 319-321.

⁸⁵ Şehriyâr, a.g.e., c. II, s. 909.

Katrân-ı Tebrîzî'nin (ö. 465/1072) bir müsemmenin ilk 2 bendi:

صبارو مشکگوی است و سمنبر	1 نگاری لاهرخسار و سمنبر
هزارش خوشه سنبل بر سمنبر	سهی سرویست کش مشک و سمنبر
پُر از عود است بحر و بر سمنبر	ز روی و موی آن سرو سمنبر
صبا هست از برش بوی سمنبر	به حقّ سیصد و سی و سه منبر
دهان همچون شکاف پسته دارد	2 میان همچون کُناغ بسته دارد
دل و جام ز غمها رسته دارد	دل حوران به مَرگان خسته دارد
مرا دل از جفا بشکسته دارد	پری را دل به یک مو بسته دارد
نهاده مهر و کین هفت کشور ⁸⁶	به روی و رای او پیوسته دارد

Hâcû-yi Kirmânî'nin naat konulu bir müsemmenin ilk 2 bendi:

خیمه زَرین ستون بر طاقِ اخضر میزدند	1 صبحدم چون نوبت سلطانِ اختر میزدند
آتش اندر خرمن زهدِ مَرّور میزدند	خاکیان لاف از هوای آتشِ تر میزدند
وین کلاه سایبان را قبه از زر میزدند	حلقه زر بر در پیروزمینظر میزدند
صبحدم بر میکشد از مهر آو آتشین	شبشینیان چون دم از مهروی خاور میزدند
توسنِ همت براندم تا به اوج لامکان	2 رخت بیرون بردم از مطموره کون و مکان
ساکنانش بیسکون و قایلانش بیزبان	خطهای دیدم برون از شهرنبد جسم و جان
وز زبرجد منبری عالی نهاده در میان	مجمع بر عرصه آن جمله کزوبیان
واعظی میگفت هر ساعت به آوازِ حزین ⁸⁷	من ز جام بیخودی سرمست و بر بالای آن

Sûzenî'nin, Hz. Ali'nin övgüsü hakkındaki bir müsemmenin ilk 2 bendi:

برگرفت از بادِ مشکین گل نقاب از روی خویش	1 نوبهار تازه پیدا کرد رنگ و بوی خویش
کرد گل عاشق جهان را بر رخ نیکوی خویش	بوستان چون جلوه زد گل را به طُرفِ جوی خویش
خواند از گلبن به گلبن یارِ خود را سوی خویش	مرغ دستازن به لحنِ حلقی دستانگوی خویش
این دهد یاری به مدّاحی و آن اندر غزل	تا مرا روز نشاطِ مهتر خوشخوی خویش
خاک تیره گشت روشن از فروغ لالهزار	2 آب روشن تیره گشت از ژاله ابرِ بهار
غنچه از شوخی به بر بگرفت آن دُر را به بار	ابر نیشان را به بار آورد دُرّ شاهوار
درج دَرّ شاهوار است از عقیقِ آبدار	لاله سیراب در نیشان پُر از رنگ و نگار
گر نبودی تیرهدل چون حضم دهقانِ اجل ⁸⁸	گفتی لاله است یارب بالب و دندانِ یار

⁸⁶ Katrân-ı Tebrîzî, Dîvân-ı Hakîm Katrân-ı Tebrîzî, yay. Muhammed-i Nahcivânî, Tahrân, İntişârât-ı Kaknus, 1362 hş., s. 445-446.

⁸⁷ Hâcû el-Murşîdî el-Kirmânî, Dîvân-ı Eş'âr-ı Ebu'l-atâ Kemâluddîn Mahmûd b. Alî b. Mahmûd el-med'uv be-Hâcû el-Murşîdî el-Kirmânî, yay. Ahmed Suheyli Hânsârî, Tahrân, Şirket-i İntişârât-ı Pâjeng, 1336 hş. s. 126.

⁸⁸ Sûzenî, Dîvân-ı Hakîm Sûzenî-i Semerkandî, yay. Nâsiruddîn Şah Huseynî, Tahrân, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1338 hş., s. 417.

Seyyidâ-yı Neseffî'nin bir müseddesinin ilk 2 bendi:

1 ای پریچهره لبی چون گلی خندان داری	قدِ چون سرو و ریخ چون مه تابان داری
بر سرِ خود هوسِ گشتِ گلستان داری	جانِبِ غیرِ ز خطِ سلسله‌جنیان داری
خاطرِ جمعِ مرا چند پریشان داری	مدّتی شد که مرا بیسر و سامان داری
وقت آن است که لطفی به من زار کنی	نظری جانِبِ این مرغ گرفتار کنی
2 چند چون گل ز غمت جامه جان چاک زَم	چند آتش به سراپرده افلاک زَم
پا به دامن کشم و بر سرِ خود خاک زَم	سنگ بردارم و بر سینه غمناک زَم
تیغ از دست تو بر جانِ هوسناک زَم	آتش افروزم و بر دیده نمناک زَم
از غمت من به چنین حال و تو یارِ دگران	کارِ من رفته ز دست تو به کارِ دگران ⁸⁹

Bir gazelin beyitleri önüne aynı vezinde altı mısra ilâve edilerek yapılan ve tesmîn adı verilen bir musammat türü daha vardır. Ancak Fars edebiyatında bu türün örneğine rastlanmamıştır.

7. Dokuz mısralı bendlerden oluşan musammatlar

a) Mütessa‘

Dokuz mısralık bendlerden oluşur. Fars edebiyatında Alî Ekber Dihhudâ'nın 5 bendlik mütessa‘ı dışında bu türe ait başka bir örneğe rastlanmamıştır. Söz konusu manzumenin ilk 2 bendi:

1 ای مرغِ سحر! چو این شبِ تار	بگذاشت ز سر سیاهکاری،
وز نَفخه روحبخشِ آسحار	رفت از سرِ خفتگانِ حُماری،
بگشود گره ز زلفِ زر تار	محبوبه نیلگونِ عِماری،
یزدان به کمال شد پدیدار	و اهریمن زشتخوِ حِصاری
یاد آر ز شمعِ مرده! یاد آر!	
2 ای مُونسِ یوسف اندر این بند!	تعبیرِ عیان چو شد تو را خواب،
دل پُرشَعَف، لب از شکرخند	محسودِ عدو، به کامِ أصحاب،
رفتی بر یار و خویش و پیوند	آزادتر از نسیم و مهتاب،
زان کو همه شام با تو یک چند	در آرزویِ وصالِ احباب،
اختر به سحر شمرده، یاد آر! ⁹⁰	

⁸⁹ Seyyidâ-yı Neseffî, a.g.e., s. 147.

⁹⁰ Dihhudâ, Divân-ı Dihhudâ, yay. Muhammed Debîrsiyâkî, Tahrân, İntişârât-ı Tîrâje, 1362 hş., s. 6-9; Fesâî, a.g.e., s. 506-507.

Bir gazelin beyitleri önüne aynı vezinde yedi mısra ilâve edilerek yapılan tetsî' adlı bir musammat türü daha vardır. Ancak Fars edebiyatında bu türün örneğine rastlanmamıştır.

8. On mısralı bendlerden oluşan musammatlar

a) Muaşşer

Aynı vezinde ve genellikle 5-7 bend hâlinde düzenlenir. Çok mısralı musammatlar içerisinde müseddesten sonra en çok kullanılanıdır. Bunun bir sebebi de tercî'-bend ile olan yakın benzerliği ve sürekli onunla karıştırılmasıdır. Pek çok şâirin sonradan tertip edilen divanlarında tercî'-bend başlığı altında yer alan manzumelerden bazıları gerçekte birer muaşşerdir.

Bir gazelin beyitleri önüne aynı vezinde sekizer mısra ilâve edilerek tanzim edilen ve ta'şîr adı verilen bir musammat türü daha vardır. Bazen bir gazelin matla' beytini tazmîn ederek de ta'şîr elde edilebilir. Fars edebiyatında ta'şîrin örneğine rastlanmamıştır.

9. Tercî'-bend ve Terkîb-bend

Aynı vezinde gazel biçiminde 4-10 beyitten oluşan bendlerin mütekerrir veya değişen bir beyitle birbirine bağlanmasından meydana gelen birer nazım şekli olan tercî'-bend ve terkîb-bendler de musammat nazım şekillerinden sayılmıştır.

İdrîs-i Bitlisî'nin (ö. 926/1520) oğlu Defterdar Ebulfazl Muhammed Efendi'nin (ö. 982/1574-5) Hz. Peygamber'e naat olarak yazdığı bir terkîb-bendin ilk 2 bendi:

جبل المتین دین هدی موی مصطفاست	1 آینه جمال خدا روی مصطفاست
یک شمه‌های ز طره‌ء گیسوی مصطفاست	بوی مشام نافة خوشبوی چین به دشت
از عونِ حق به قوتِ بازوی مصطفاست	بنیانِ دیر کفر که برکنده شد به قهر
چشم امید هر که دلش سوی مصطفاست	بیند صفای عفوِ خدا را به روز حشر
در بوستان ز طره‌ء گلبوی مصطفاست	عطرِ دماغ غنچه سنبل دم سحر
ز آن یارِ غارِ صدق که پهلوی مصطفاست	ز اصحابِ دینپناه خدا راضی و همه
هر یک معینِ دین و رضاجوی مصطفاست	جانم فدای مرقدِ ایشان که زآن چهار
سرخیلِ اتمی تو و امت همه طفیل	یا رب طفیلِ خلقی تو گردند جمله خیل
غفرانِ روزِ حشر ز احسانِ مصطفاست	2 انس و ملک ز خیلِ محبتانِ مصطفاست
دستِ امل گسسته ز دامانِ مصطفاست	سر پایکوبِ گرزِ زبانپست هر کرا
دور افق ز طوقِ گریبانِ مصطفاست	نورِ سحر زدوده ز شب تیرگی مگر

روز تَرْد تفرقه کفر بیمد
 خیل رُسل سَماطِ شفاعت کشید لیک
 هنگام کین ز موی پریشانِ مصطفاست
 زآن شد هلال از پی تعظیم بر فلک
 هر یک به حشر طعمهخوَر خوانِ مصطفاست
 ای بزهنِ بگوی که تشخیص چون کند
 چشم بتان دیر که حیرانِ مصطفاست
 احمد شهیست مشفق و خوشخوی و دلنواز
 محمود را به درگه او رتبه ایاز⁹¹

Nef'î'nin (ö. 1045/1635) sâkînâme konulu bir tercî'-bendinin ilk 2 bendi:

1 ساقی بده آن جام که خورشید بهار است
 آن شعله که تابِ نگهافروز فروغش
 آن شعله که تابِ نگهافروز فروغش
 آن آتشِ رخشنده که چون صبحِ تجلی
 آن مهرِ جهانتاب که در عالمِ عشرت
 از پرتو او با همه تنگی دل تاریخ
 در ده قدحی زان می و یک بوسه ز لب هم
 رندانِ جهانیم که ببیاده و دلیر
 ما عاشقِ شوریده و مستانِ خرابیم
 2 ساقی بده آن شعله رنگین و روان را
 آن شعله که گر بر فلک افتد تف و تابش
 آن باده که از پرتو انوارِ تجلی
 آن مایه پربایه عالم که ز فیضش
 سرمایه مردی که گر اندیشه کند یاد
 پادش گذرد گر ز دل غمزه خویان
 گر عاشقِ بیتاب کشد جرعه جامش
 ما عاشقِ شوریده و مستانِ خرابیم
 آن باده که مهتابِ افروز شبِ تار است
 آبِ رخِ گلهای گلستانِ عذار است
 از شعله او مهر یکی مرده شرار است
 هرگاه که از مشرقِ حُم شعله‌هبار است
 چون عرصه پهنای فلک آینهزار است
 زیرا غرض از صحبتِ می، بوس و کنار است
 گلزارِ جنان در نظر ما خس و خار است
 تا عشقِ بتان هست اسیرِ میِ نایم
 تا آب دهم لالهستانِ دل و جان را
 آتش فکند خارِ ره کاهکشان را
 هم پنجه خورشید کند برگِ رزان را
 خاصیتِ نوروز دهد طبعِ خزان را
 بر معدنِ الماس زند تیغِ زیان را
 بر هم شکنند کارگه کون و مکان را
 آماده شود معرکه نازِ بتان را
 تا عشقِ بتان هست اسیرِ میِ نایم⁹²

Sadreddîn-i Dergezî'nin (ö. XIII/XVIII. yüzyıl) Osmanlı hükümdarı Sultan Selîm'e övgü olarak yazdığı bahariye konulu bir tercî'-bendinin ilk 2 bendi:

1 چمن نشد که نزد صد فغان ز جان بلبل
 شکفته غنچه گل در چمن ز دل خندان
 فغان که در چمن جان تَرْد فغان بلبل
 ندیده در دل من غنچه شادمان بلبل

⁹¹ Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi, Defterdar Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi ve Farsça Dîvânı, yay. Orhan Başaran, İstanbul, Çantay Kitap Kırtasiye, 2010, s. 21-22.

⁹² Mehmet Atalay, "Şâir Nef'î Farsça Divanının Edisyon Kritiği ve Üslûbu", Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1988, Metin kısmı, s. 61-65; Nef'î, Farsça Divan, yay. Mehmet Atalay, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000, s. 46.

هزار را غم گل مختصر بیان و مرا
 هزار یک غم دل عاجز از بیان بلبل
 به روی گل دل بلبل عیان همیخندد
 ز چیست گریه کند در دلم نهران بلبل
 به گلستانِ دلم خاموش است بلبل جان
 که دیده خاموش و غمگین به گلستان بلبل
 به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد
 بهار شوکتِ سلطان سلیم خان باشد
 2 احاطه کرده به هر سرو سرهمسر قُمری
 شدهست سرو قمر حاله قمر قُمری
 ز عشق بر سر هر سرو و عشق اندر سر
 کشیدهقامتِ هر سرو را به بر قُمری
 نشسته سرو ز غم بیخبر ز هجر آزاد
 ز غم به ناله و غم دادهاش خبر قُمری
 ز پایِ نهر دمی سر و پا نکرده به در
 به عمر خویش نفهمیده سرو معنی عشق
 شده ز معنی هجر و ملال سرو ملول
 به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد
 بهار شوکتِ سلطان سلیم خان باشد⁹³

Ayntablı Aynî'nin, Sultan Selîm'in bir gazelinin matlânını tazmîn ettiği bir tercî'-bendinin ilk 2 bendi:

1 این غزا رفتن و این جنگ جهانبانی ما
 این غم را غم گل مختصر بیان و مرا
 این قمر رانی ما عزم شتابانی ما
 «این سفر کردن و این بی سر و سامانی ما»
 بحر جمعیتِ دلهاست پریشانی ما»
 2 جند غیبیه کند سر جهادم تعلیم
 کرد خورشید جهان پرتو تیغم تسلیم
 گفت این مطلع غزا به غزا شاه سلیم
 «این سفر کردن و این بی سر و سامانی ما»
 بحر جمعیتِ دلهاست پریشانی ما»⁹⁴

Yenişehirli Avnî Bey'in Kerbelâ olayını konu alan "Gazâ-yı ekber" adlı bir terkîb-bendinin ilk 2 bendi:

1 ای آسمان بنال که هنگام ماتم است
 شادی حرام گشت که ماو محرم است
 این زخم جانخراش الم تا به رستخیز
 خون ریزد و نه قابل بهبود مرهم است
 مغیر شدهست آیینهء روح بوالبشر
 وین التهاب تا به لب این مریم است
 نابود باد عالمیان زانکه این قضا
 نی قتل سروریست که اعدام عالم است

⁹³ Sadreddîn-i Dergezinî Şeyhzâde, Bahâriyye, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdad Köşkü, nr. 144, va. 3a; Mehmet Atalay, "III. Selim Hakkında Yazılmış Farsça Bir Bahariye", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sa. 12, s. 145-146; Mehmet Atalay, "Muarrifî ve Tashîh-i Nusha-i Hattî-i Bahâriyye-i Dergezinî", Fasnâme-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî, sa. 4, s. 12-13.

⁹⁴ Aksoy, a.g.e., s. 861. Sultan Selim'in burada tazmîn edilen beyti için bk. Sultan Selîm Hân, a.g.e., s. 22.

این رستخیز واقعه‌های هست کاندر او
یا رب چه حکمت است که در عمر دنیوی
اکوان علیالذوام اذای مشخص است
سبط الرسول بضعه خیر النساء حسین

2 چون خیمه زد به عرصه میدان کربلا
شمشیر میکشید عدو در لب فرات
عطشان و دردمند یکایک شهید شد
آخر فغان که از سر و افسر جدا فتاد
آمد به نوحه طایفه انس و جان تمام
یاقوتگون شد انفس و آفاقی کاینات
ز اشک محذرات و یتیمان ببیدر
پُر شد فلک ز غلغله و امحمداه

جبریل دلفکار و سرافیل در غم است
در حقی آن که مفخر ابنای آدم است
دوران الیالتمام بلای مجسم است
سلطان اولیا خلف مرتضی حسین

زد بر فلک تلاطم طوفان کربلا
از بهر قتل عترت مهمان کربلا
اولاد مصطفی به بیابان کربلا
با زخهای خونشده سلطان کربلا
بر باد شد سریر سلیمان کربلا
از سوز و تاب خون شهیدان کربلا
دریای لعل و دُر شده دامان کربلا
وز دود آه جامه سیه کرد مهر و ماه⁹⁵

⁹⁵ Yenişehirli Avni Bey, a.g.e., s. 35-36.

SUMMARY

MUSAMMAT IN PERSIAN LITERATURE

Mehmet ATALAY*

Râdûyânî (d. V-VI. h. century) defines ‘musammat’ as a poem that each of its verses can be quartered and top three of it are rhyming and last verse of it rhymes with other verses’ last part. Reşîduddin Vatvât (d. 573/1177) admits ‘musammat’ as a literary art and says so: A poet divides the verse into four parts, three of them are rhyming and fourth of them includes qafiyah. This is known as ‘musecca’. Şemsî Kays (d. VIII. h. century) says that ‘musammat’ is consisted of five verses with same qafiyah and after that, written one verse which is basic of the poem and he expresses that these verses can be further. Also he states that the poem which is written with rhyming and is divided into two equal parts, is known as ‘musammat’. This type of ‘musammat’ is called as ‘çehârpâre’.

‘Musammat’ form of verse is firstly used by Menûçîhrî (d. 432/1040). ‘Divan’ of this poet includes 11 ‘museddes’. ‘Musammats’ are usually written about mostly both the portraying of spring theme and tevhid, naat, praise, elegy, praise to Khlaifa Ali and Fatimah bint Muhammed, tegazzul, wine, nawruz, complaint, nationaland politic topics. Emîrî-i Fîrûzkûhî wrote a ‘muhammes’ with muhavere language.

A lot of rhythmes were used in ‘musammats’ belonging to Remel, Hezec, Muzârî, Muctes and Munserih bahirs. Besides, ‘musammats’ are written with Rubai rhythm, as well. For instance, Menûçîhrî wrote a müseddes of him with Rubai rhythm.

‘Musammats’ were written in varied lengths by types and topics. Both 2 or 3 bends-musammats and more than 100 bends -‘musammats’ are available. In ‘musammats’ these forms are mostly used: Tahmis (375 pieces), museddes (70 pieces), muhammes (62 pieces), murabba (19 pieces) and musebba (19 pieces).

Divans of some poets, tahmis is mentioned as ‘muhammes’ or ‘tazmin’. As for Esedullah Han Galib, he used ‘hamse’ instead of ‘tahmîs’. In Divans of some poets, ‘tahmis’ is under the title of ‘muhammes’, for example: Nidâî, Hâmidî, Ehlî-i Şîrâzî and Melikuşşuarâ Bahâr... ‘Hamse’ is sometimes used instead of ‘tahmis’ as in Esedullâh Han Gâlib-i Dihlevî... Each of the verses that is written

* Associate Prof., İstanbul University, Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature (matalay0706@gmail.com)

as ‘tahmis’ sometimes belongs to different poets as one of ‘tahmis’ of Nidâî. ‘Tahmis’ is called in some of ‘divans’ as ‘tazmîn’ such as ‘tahmis’ of Seyyidâ-yı Nesefî who exemplifies this type. Sheikh Bahâyî uses the term ‘muhammes-i tazmînî’ instead of ‘tahmîs’. At the end of his poem consisting of five verse bents, in case Ahmet Remzi Dede wrote a poet’s poem as ‘tazmîn’, he wrote this ‘muhammes’ under the title of ‘tahmis’. Muînî-i Kirmânşâhî wrote Hafız’s 145 gazals as ‘tahmises’ under the title of ‘tazmîn’ and wrote each of these ‘tahmises’ under a title. Mostly ‘gazals’ and sometimes ‘odes’ were written as ‘tahmîs’. For example, İmâd Fakîh-i Kirmânî wrote Sadî’s ode, Nevres-i Kadîm wrote Urfî and Sadî’s odes and Yenişehirli Avni Bey wrote a poem of Nevres as a ‘tahmîs’. Seyyidâ-yı Nesefî entitled each of his 74 tahmîses. It is seen that Turkish poets mostly wrote ‘tahmises’. Also ‘Mulemma’ Tahmises’ were written. For instance, Turkish poem Sheikh Gâlib wrote Mevlana and Hafız’s gazals as a ‘tahmis’ in Turkish language. Turkish poem Âsafî wrote a gazal of Konyalı Nizâmî as a ‘tahmis’ in Turkish, Persian and Arabic. Also Hüseyin Vassâf has a ‘mulemma’ tahmis’ in Arabic, Persian and Turkish.

It is seen that ‘müsebba’ (9 pieces), ‘müsemmen’ (8 pieces), ‘testîs’ (3 pieces), ‘müselles’ (2 pieces) and ‘mütessa’ (1 piece) are underutilised. ‘Taştîr’ form can not be seen in Persian poets’ poems. Only four of Turkish poets wrote in this form and they are in total 7 pieces. Forms of terbi’, tesbî’, tetsî’tesmîn, muaşşer, ta’şîr and mütessa’ are not seen in Persian. But some of ‘terci’-bents can be seen as ‘muaşşer’. Yenişehirli Avni Bey, Sheikh Gâlib, Ahmed Remzî Dede, Ayntablı Aynî, Karamanlı Aynî, Nevres-i Kadîm, Hâzık, Koca Râgıb Paşa, Es’ad Erbilî, Yavuz Sultan Selîm, Sünbülzade Vehbî Nâbî, Lâmiî, Nasûhî, Haşmet, Nahîfî, Bâkî and Hüseyin Vassâf are among the poets that wrote ‘musammat’ in Persian language but most of them are ‘tahmis’.

KAYNAKÇA

Abdurrahmân Câmî, **Dîvân-ı Câmî**, yay. A'îlâhân-i Efsahzâd, I-II, Tahran, Defter-i Neşr-i Mirâs-ı Mektûb, 1378 hş.

Abdulvâsi‘-i Cebelî, **Dîvân-ı Abdulvâsi‘-i Cebelî**, yay. Zebîhullah Safâ, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1361 hş.

Ahmed Beheştî-i Şîrâzî, **Hezâr Kit‘a**, Tahran, İntişârât-ı Rovzene, 1374 hş.

Ahmet Remzi Dede, **Ahmet Remzi Dede and His Persian Poems**, yay. Mehmet Atalay, İstanbul, 2007.

Aksoy, Fatma Yaşar, “Ayıntâblı Aynî Efendi, Dîvân, Hayatı-Eserleri-Türkçe Dîvân, Farsça Dîvânçe ve Sâkî-nâme (Tenkidli) Metni”, **Doktora tezi**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 1997.

Alîşîr Nevâyî (Fânî), **Dîvân-ı Emîr Nizâmuddîn Alîşîr Nevâyî (Fânî)**, yay. Ruknuddîn Humâyûnferruh, Tahran, İntişârât-ı Esâtîr, 1375 hş.

Alîşîr Nevâyî, **Dîvân-ı Fânî**, yay. Seyyid Abbâs Restâhîz Sançârekî, Kabul, İntişârât-ı Emîrî, 1395 hş.

Atalay, Mehmet, “III. Selim Hakkında Yazılmış Farsça Bir Bahariye”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, yıl: 1999, sa. 12, s. 143-151.

Atalay, Mehmet, “Hâkânî’ nin Medâyin Harâbeleri’ ne Hüseyin Dâniş’in Yapıtığı Tesdis”, **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, yıl: 3, sa. 11 (Güz 2003), s. 101-114.

Atalay, Mehmet, **İran Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Gaznelilere Kadar**, İstanbul, Demavend Yayınları, 2014.

Atalay, Mehmet, “Muarriî ve Tashîh-i Nusha-i Hattî-i Bahâriyye-i Dergezînî”, **Faslnâme-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî**, yıl: 1387 Bahar ve Tâbistan, sa. 4, s. 7-24.

Atalay, Mehmet, “Şâir Nef’î Farsça Divanının Edisyon Kritiği ve Üslûbu”, **Doktora Tezi**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1988.

Bedruddîn-i Câcermî, Muhammed, **Mûnisu’l-ahrâr fî dakâikî’l-eş‘âr**, I-II, yay. Mîr Sâlih-i Tabîbî, Tahran, Çâphâne-i Firdevsî, 1337 hş.

Bilmen, Ömer Nasuhi, **Nüzhetü’l-ervah Farsça Divânçe ve Türkçe Şiirler**, yay. Hasan Akçay, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012.

Birgören, H., “Terbî (terbi’i)”, **Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü**, I-VI, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2006.

Burmaoğlu, Hamit Bilen, “Lâmi’î Çelebi Dîvânı, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı’nın Tenkidli Metni”, **Doktora Tezi**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1983.

Cem Sultan, **Dîvân-ı Fârsî-i Cem Sultan**, yay. A. Naci Tokmak, Tahran, Muessese-i Ferheng-i ECO, 1380 hş.

Değirmençay, Veyis, **Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013.

Dihhudâ, **Dîvân-ı Dihhudâ**, yay. Muhammed Debîrsiyâkî, Tahran, İntişârât-ı Tîrâje, 1362 hş.

Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi, **Defterdar Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi ve Farsça Dîvânı**, yay. Orhan Başaran, İstanbul, Çantay Kitap Kırtasiye, 2010.

Edîbu’lmemâlik-i Ferâhânî, **Zindegî ve Şi’r-i Edîbulmemâlik-i Ferâhânî**, I-II, yay. Seyyid Alî Mûsevî Germârûdî, Tahran, İntişârât-ı Kadîyânî, 1386 hş.

Ehlî-i Şîrâzî, **Kulliyât-ı Eş’âr-ı Mevlânâ Ehlî-i Şîrâzî**, yay. Hâmid Rabbânî, Tahran, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâyî, 1344 hş.

Emîrî-i Fîrûzkûhî, **Dîvân-ı Emîrî-i Fîrûzkûhî**, yay. Emîrbânû Emîrî-i Fîrûzkûhî (Musaffâ), I-III, Tahran, İntişârât-ı Zevvâr, 1389 hş.

Fahrüddîn-i Irâkî, **Kulliyât-ı Irâkî**, yay. Saîd Nefisî, Tahran, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâyî, 1338 hş.

Fesâî, Mansûr Restgâr, **Envâ’-ı Şi’r-i Fârsî**, Şiraz, İntişârât-ı Nuvîd-i Şîrâz, 1372 hş.

Fuzûlî, **Dîvân-ı Fârsî**, yay. Hasibe Mazıoğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1962.

Fuzûlî, **Dîvân-ı Eş’âr-ı Fârsî-i Mevlânâ Hakîm Mollâ Muhammed-i Fuzûlî**, yay. Huseyn Muhammedzâde Sıddîk, Tebriz, İntişârât-ı Yârân, 1386 hş.

Gonbeddordî, A’zemî Râd, **Musammat der Şi’r-i Fârsî**, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1366 hş.

Güzelyüz, Ali, “Dîvân-ı Dervîş Dihekî”, **Doktora Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1998.

Hâfız-ı Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâfız**, yay. Rızâ Kâkâyî-i Dehkurdî, Tahran, İntişârât-ı Kaknus, 1380 hş.

Hâcû el-Murşidî el-Kirmânî, **Dîvân-ı Eş‘âr-ı Ebu’l-atâ Kemâluddîn Mahmûd b. Alî b. Mahmûd el-med‘uv be-Hâcû el-Murşidî el-Kirmânî**, yay. Ahmed Suheyli Hânsârî, Tahran, Şirket-i İntişârât-ı Pâjeng, 1336 hş.

Hâcû-yi Kirmânî, **Dîvân-ı Kâmil-i Hâcû-yi Kirmânî**, yay. Saîd Kâniî, Tahran, 1374 hş.

Hâlid-i Bağdâdî, **Hâzâ Dîvânü Mevlânâ Hâlid kuddise sırruhu**, İstanbul, Fatih Demir Matbaası, 1955.

Hâmidî, **Külliyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmidî**, yay. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1949.

Hüseyin Dâniş, **Eyvân-ı Medâyin Tesdîs-i Kasîde-i Hâkânî**, haz. Komisyon, Berlin, Çâphâne-i İrânşehr, 1343 hş.

Hüseyin Dâniş, **Medâyin Harâbeleri**, İstanbul, Cem‘î Kitâbhânesi, 1330.

Hâkânî-i Şîrvânî, **Dîvân-ı Hâkânî-i Şîrvânî**, yay. Cihângîr Mansûr, Muesse-se-i Tahran, İntişârât-ı Nigâh, 1375 hş.

İbni Reşîk el-Kayravânî, **el-Umde fî mehâsini’s-şi‘r ve âdâbihi ve nakdihi**, I-II, yay. M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, 1972.

İmam Humeyni, **Mesih Nefesli Aşk (Divan-ı İmam)**, çev. Ali Güzelyüz, Halil Toker, İstanbul, Demavend Yayınları, 2014.

Kâânî-i Şîrâzî, **Dîvân-ı Kâmil-i Hakîm Kâânî-i Şîrâzî**, yay. Mecîd Şafak, Tahran, İntişârât-ı Senâyî, 1387 hş.

Kadioğlu, İdris, “Lebîb-i Âmidî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânı’nın Tenkitli Metni”, **Doktora Tezi**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi, 2003.

Karadere, Adem, “Nevres-i Kadîm’in Farsça Dîvânı”, **Yüksek Lisans Tezi**, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Karamanlı Aynî, **Karamanlı Aynî ve Dîvânı**, yay. Ahmet Mermer, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.

Katrân-ı Tebrîzî, **Dîvân-ı Hakîm Katrân-ı Tebrîzî**, yay. Muhammed-i Nahcivânî, Tahran, İntişârât-ı Kaknus, 1362 hş.

Küçük, Recep, “Sünbül-zâde Vehbî’nin Farsça Divançesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi, 2010.

Melikuşşuarâ Bahâr, **Dîvân-ı Bahâr**, Tahran 1354 hş.

Melikuşşuarâ Bahâr, **Dîvân-ı Eş'âr**, Tahran, Muessese-i İntişârât-ı Nigâh, 1388 hş.

Menûcihrî-i Dâmgânî, **Dîvân-ı Menûcihrî-i Dâmgânî**, yay. Muhammed De-bîrsiyâkî, Tahran, İntişârât-ı Zevvâr, 1390 hş.

Mevlânâ Celâluddîn, **Dîvân-ı Kebîr Kulliyât-ı Şems-i Tebrîzî**, I-II, yay. Tevfik Subhânî, Tahran, Encumen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferheng, 1386 hş.

Mîrzâ Esedullâh Hân Gâlib, **Kıtaât, Rubâiyyât, Terkîb-bend, Tercî'-bend, Muhammes**, yay. Gulâm Resûl Mihr, Lahor, 1969.

Mîrzâde Işkî, **Kulliyât-ı Musavver-i Mîrzâde Işkî**, yay. Alî Ekber Muşîr-i Selîmî, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1350 hş.

Muallim Naci, **Edebiyat Terimleri İstîlâhât-ı Edebiyye**, haz. M. A. Yekta Saraç, İstanbul, Risale Basın Yayın Ltd., 1996.

Muhammed Celâluddîn, **Muhît-i Usûl-i Fârsî**, İstanbul, 1327.

Muhammesât Mecmuası, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3432-1.

Muînî-i Kirmânşâhî, **Der Harâbât-ı Muğân 145 Tazmîn-i Şâirâne ez Gaze-liyyât-ı Hâfız-ı Câvdân-sohen**, Tahran, Neşr-i Evhadî, 1392 hş.

Muizzî, **Kulliyât-ı Dîvân-ı Muizzî**, yay. Nâsır-ı Heyyirî, Tahran, Neşr-i Merzbân, 1362 hş.

Nâbî, **Dîvân-ı Nabî**, İstanbul, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1292.

Nâsır-ı Husrev, **Dîvân-ı Nâsır-ı Husrev**, yay. Muctebâ Minovî, Mehdî Mu-hakkık, Tahran, İntişârât-ı Dânişgâh-ı 1365 hş.

Nâsır-ı Husrev, **Dîvân-ı Nâsır-ı Husrev**, yay. Seyyid Hasen Takîzâde, Tahran, 1373 hş.

Nâsırî-i Kâşânî, **Dîvân-ı Nâsırî-i Kâşânî**, yay. Alî Asgar Sâim-i Kâşânî, Tah-ran, İntişârât-ı Tâlâr-ı Kitâb, 1380 hş.

Nâsır Nîkûbaht, **Tahlîl-i Şi'r-i Fârsî**, Tahran, Sâzmân-ı Mutâlâa ve Tedvîn-i Kutub-i Ulûm-i İnsânî-i Dânişgâhâ, 1389 hş.

Nef'î, **Farsça Divan**, yay. Mehmet Atalay, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000.

Nidâî, **Divan of Nidai**, yay. Güller Nuhoğlu, Karachi, Qirtas, 2003.

- Özgül, M. Kayahan, **Muallim Naci Efendi**, İstanbul, Kitabevi Yayınevi, 2016.
- Râdûyânî, Muhammed b. Ömer, **Tercümânü'l-belâğa**, yay. Ahmed Ateş, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1949.
- Reşîduddîn Vatvât, **Dîvân-ı Reşîduddîn Vatvât bâ-kitâb-ı Hadâiku's-sihr fi dakâyıki's-şi'r**, yay. Saîd Nefisî, Tahran, Kitâbhâne-i Bârân, 1339 hş.
- Riyâhî, Muhammed Emîn, **Kisâyî-i Mervezî Zindegî ve Endîşe ve Şi'r-i Ū**, Tahran, İntişârât-ı İlmî, 1373 hş.
- Sâbir-i Hemedânî, **Dîvân-ı Eş'âr-ı Sâbir-i Hemedânî**, yay. Keyvân-ı Semî, Tahran 1337 hş.
- Sa'dî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell Sa'dî-i Şîrâzî**, yay. Mezâhir-i Musaffâ, Tahran, İntişârât-ı Rovzene, 1383 hş.
- Sadreddîn Dergezînî Şeyhzâde, **Bahâriyye**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdad Köşkü, nr. 144, va. 1a-6a.
- Safâ-yı İsfahânî, **Dîvân-ı Eş'âr-ı Hakîm Safâ-yı İsfahânî**, yay. Ahmed Suheylî Hânsârî, Tahran, 1337 hş.
- Safî Alî Şâh, **Dîvân-ı Safî Alî Şâh**, yay. Mansûr Muşfik, Tahran, 1367 hş.
- Senâyî-i Gaznevî, **Dîvân-ı Hakîm Senâyî-i Gaznevî**, yay. Pervîz Bâbâyî, Tahran, Muessese-i İntişârât-ı Nigâh, 1375 hş.
- Seyyidâ-yı Neseffî, **Dîvân-ı Seyyidâ-yı Neseffî**, yay. Hasen-i Rehberî, Tahran, İntişârât-ı Beynelmilelî el-Hüdâ, 1382 hş.
- Soysal, Faysal, "Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzumeleri, Metin-Çeviri-Yorum", **Yüksek Lisans Tezi**, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006.
- Sultân Selîm Hân-ı Evvel, **Dîvân-ı Belâgat-ı unvân-ı Sultân Selîm Hân-ı Evvel**, yay. Paul Horne, Berlin, Matbaa-i Devletî, 1904.
- Sultan Veled Bahâuddîn Muhammed Belhî, **Dîvân-ı Sultan Veled**, yay. Saîd Nefisî, Tahran, Kitâbfurûşî-i Rûdekî, 1338 hş.
- Sûzenî, **Dîvân-ı Hakîm Sûzenî-i Semerkandî**, yay. Nâsiruddîn Şah Huseynî, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1338 hş.
- Sünbülzâde Vehbî, **Dîvân-ı Vehbî**, Bulak, Bulak Matbaası, 1253.
- Şafak, Turgay, "Tashîh-i İntikâdî-i Dîvân-ı Şevket-i Buhârî", **Doktora Tezi**, Tahran, Dânişgâh-ı Tahran, 1386 hş.

Şehriyâr, **Dîvân-ı Şehriyâr**, I-II, Tahran, Muessese-i İntişârât-ı Nigâh, 1387 hş.

Şems-i Kays-ı Râzî, **el-Mu‘cem fi meâyiri eş‘âri’l-Acem**, yay. Muderris Razavî, Tahran, Kitâbfurûşî-i Tahrân, 1338 hş.

Şems-i Mağribî, **Dîvân-ı Şems-i Mağribî**, yay. Ebû Tâlib Mîr Âbidînî, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1388 hş.

Şeyh Bahâyî, **Dîvân-ı Şeyh Bahâyî**, Tahran, İntişârât-ı Zerrîn, 1391 hş.

Şeyh Gâlib, **Şeyh Gâlib Dîvânı**, yay. Muhsin Kalkışım, Ankara, Akçağ Yayınları, 1994.

Tâhirü’l-Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, yay. Kemal Edip Kürkcüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1973.

Tâhirü’l-Mevlevî, **Nazm ve Eşkâl-i Nazm**, I-II, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 1349.

Tâhirü’l-Mevlevî, **Tâhirü’l-Mevlevî’nin Farsça Divançesi ve Tercümesi**, yay. Mehmet Atalay, İstanbul, Çantay Kitap Kırtasiye, 2007.

Tâhirü’l-Mevlevî, **Tâhirü’l-Mevlevî’nin Türkçe ve Farsça Divanları**, yay. Mehmet Atalay, Erzurum, 2005.

Tuman, Mehmet Nâil, **Tuhfe-i Nâilî**, I-II, yay. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2001.

Türk Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II Divan Şiiri, Ankara, TDK yayınları, 2001.

Urfî-i Şîrâzî, **Kulliyât-ı Urfî-i Şîrâzî**, yay. Cevâhirî Vecdî, Tahran, Kitâbhâne-i Senâî, 1369 hş.

Yenişehirli Avni Bey, **Farsça Divan**, yay. Mehmet Atalay, Erzurum, Aktif Yayınevi, 2005.